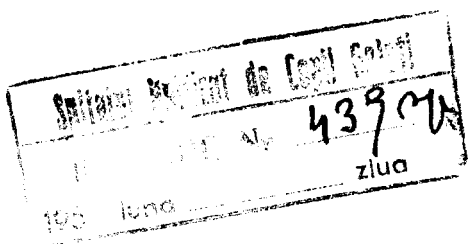

D. M. PIPPIDI

CONTRIBUȚII LA ISTORIA VECHIE A ROMÂNIEI

Ediția a doua
revăzută și mult sporită

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ
București — 1967

CUPRINSUL

<i>CUVÎNT-ÎNAINTE LA EDIȚIA A II-a</i>	5
<i>PRESCURTĂRI</i>	7
I. ÎN LOC DE INTRODUCERE: INSCRIȚIILE GRECEȘTI DIN SCIȚIA MICĂ ÎN ULTIMA SUTĂ DE ANI.....	17
II. HISTRIA ȘI CALLATIS ÎN SECOLELE III/II Î.E.N.	32
III. ȘTIRI NOI DESPRE ORGANIZAREA INTERNĂ A HISTRIEI ÎN PERIOADA AUTONOMIEI	68
IV. CU PRIVIRE LA ORGANIZAREA MILITARĂ A HISTRIEI ÎN PERIOADA PREROMANĂ	93
V. PROVENIENȚA INSCRIȚIEI GRECEȘTI DE LA MĂNĂSTIREA DRAGOMIRNA	107
VI. ÎN JURUL RELAȚIILOR AGRARE DIN CETĂȚILE PONTICE ÎNAINTE DE CUCERIREA ROMANĂ	120
VII. ȘTIRI NOI DESPRE LEGĂTURILE HISTRIEI CU GEȚII ÎN SEC. AL III-LEA	167
VIII. HISTRIA ȘI GEȚII ÎN SECOLUL AL II-LEA: OBSERVAȚII ASUPRA DECRETULUI ÎN CINSTEA LUI AGATHOCLES, FIUL LUI ANTIPHILLOS	186
IX. RELAȚIILE POLITICE DINTRE CETĂȚILE DE PE COASTA DE VEST A MĂRII NEGRE ÎN EPOCA ELENISTICĂ.....	222
X. DECRET HISTRIAN PENTRU UN PREOT AL ZEILOR DIN SAMOTHRACE	242
XI. DOUĂ INSCRIȚII FRAGMENTARE DIN CALLATIS	260
XII. DATA DECRETULUI HISTRIAN PENTRU ARISTAGORAS, FIUL LUI APATURIOS	270
XIII. TIB. PLAUTIUS AELIANUS ȘI FRONTIERA DUNĂRII-DE-JOS ÎN SEC. I E.N.	287

XIV. ÎN JURUL GERUSILOR DIN HISTRIA ȘI CALLATIS	329
XV. DESPRE O IPOTEZĂ A LUI PATSCII PRIVIND ISTORIA MOESIEI ÎN SEC. I	338
XVI. HOTĂRNICIA CONSULARULUI LABERIUS MAXIMUS	349
XVII. ÎN JURUL UNEI INSCRIȚII GRECEȘTI DIN MUZEUL NAȚIONAL DE ANTICHITĂȚI.....	386
XVIII. UN NOU DOCUMENT DESPRE COMUNITATEA PONTICĂ ÎN SEC. II E.N.	401
XIX. DEDICAȚII DOBROGENE DIN EPOCA IMPERIALĂ	432
XX. O INSCRIȚIE AGONALĂ DIN HISTRIA DE LA ÎNCEPUTUL SEC. AL III-LEA	445
XXI. DATA DISTRUGERII HISTRIEI DE GOȚI. ÎN MARGINEA UNEI INSCRIȚII LATINE EDITATE DE V. PĂRVAN.....	464
XXII. ÎN JURUL IZVOARELOR LITERARE ALE CREȘTINISMULUI DACO-ROMAN.....	481
XXIII. NICETA DIN REMESIANA ȘI ORIGINILE CREȘTINISMULUI DACO-ROMAN.....	497
NOTE ADIȚIONALE:	517
1. În jurul sclavajului la daci.....	519
2. Sclavi histrieni la Rheneia	523
3. Inscripție funerară la Callatis	528
4. Teatre grecești în Dobrogea antică.....	532
5. A doua întemeiere a Histriei, în lumina unui document inedit..	534
REZUMATE FRANCEZE	547
INDICI:	575
1. Nume istorice și geografice	577
2. Termeni greci și latini	588
3. Materii	593

XIII

TIBERIUS PLAUTIUS AELIANUS ȘI FRONTIERA DUNĂRII-DE-JOS ÎN SEC. I E.N.

Omul de a cărui activitate ca guvernator al Moesiei ne propunem să ne ocupăm în acest studiu e departe de a fi necunoscut cercetătorilor trecutului nostru. De la publicarea de către Pârvan, în 1916, a *Horothesei* lui Laberius Maximus¹, al cărei text, cum se știe, e însoțit de copiile mai multor scrisori trimise histrienilor de o serie de reprezentanți ai Romei la Dunărea-de-jos, privind relațiile cetății milesiene cu imperiul, Plautius Aelianus — pe numele-i întreg: Tiberius M. f. Plautius Silvanus Aelianus — s-a impus atenției istoricilor prin faptele-i de arme, prin destoinicia dovedită în cursul diferitelor misiuni, în sfârșit — împrejurare care explică frecvențele reveniri asupra acestui capitol al carierei lui — prin lipsa de precizie a știrilor despre activitatea desfășurată pe meleagurile dobrogene. Imprecizia documentelor la care ne referim — texte epigrafice, în cea mai mare parte — învăluie în taină anul în care Plautius Aelianus a primit însărcinarea de *legatus Augusti pro praetore* al provinciei Moesia, ca și durata acestei misiuni; ea prilejuiește încă discuții aprinse în jurul expedițiilor lui militare și îndeosebi asupra chestiunii de a ști dacă aceste expediții au fost sau nu urmate de anexiuni teritoriale. Toate, întrebări de o oarecare însemnătate, al căror răspuns definitiv nu poate veni decât de la descoperiri viitoare, dar a căror reexaminare, la cincizeci de ani după dezbateră inițiată de Pârvan, nu va fi, credem, de prisos, dacă ne gândim că incertitudinea în materia de care vorbim se vădește în întreaga literatură românească privitoare la aceste probleme.

¹ *Histria IV*, p. 558 și urm. O nouă ediție a acestui important text se dă mai departe la p. 351 urm.

Să încercăm dar să vedem ce spun izvoarele despre vremea în care Plautius Aelianus a ocupat demnitatea de guvernator al Moesiei; dar, înainte de toate, care sînt aceste izvoare?

În lipsa cărții a XVII-a a *Analelor* lui Tacit, a cărei pierdere nu poate fi de-ajuns deplînsă și care, avem motive s-o credem, ne-ar fi oferit amănunte prețioase asupra evenimentelor petrecute la granița Dunării în anii administrației lui Aelianus ², principală sursă de informații asupra carierei acestuia e constituită de placa de marmură fixată pe mausoleul familiei Plautiilor de la Ponte Lucano, lângă Tibur ³. Compusă între 74 și 79 e.n., publicată și comentată în mai multe rînduri înainte de a-și găsi locul în *Corpus*, inscripția la care ne referim înfățișează în formă concisă, dar coerentă și explicită, o recapitulare a funcțiilor exercitate de personajul nostru, însoțită — și aci e punctul ce ne interesează îndeosebi — de unele amănunte în legătură cu activitatea desfășurată în calitate de „legat” al provinciei Moesia.

Al doilea în importanță din documentele privind cariera lui Plautius Aelianus e *Hotărnicia* lui Laberius Maximus, despre care am avut prilejul să arătăm că însumează mai multe anexe, printre care o scrisoare a lui Aelianus către histrieni.

În sfîrșit, pentru a încheia această trecere în revistă a știrilor privitoare la persoana și activitatea lui Plautius Silvanus Aelianus, amintim că o dedicație din Tralles, în Caria, ne-a păstrat ecoul trecerii lui la guvernămîntul Asiei, într-un an ce nu-i altminteri indicat dar care se situează în cursul domniei lui Nero ⁴, și că trei alte inscripții, de mai mică întindere dar de o mai mare precizie, ne dau datele celor două consulatate exercitate în 45 și 74 e.n., primul în tovarășia lui Statilius Taurus, sub domnia lui Claudiu, al doilea sub Vespasian, în tovarășia măgulitoare a *Caesar*-ului Titus ⁵.

² Cf. Ph. Fabia, *Sus une page perdue et sur les livres XVI, XVII, XVIII des Annales de Tacite*, REA, XXXIV, 1932, pp. 139—158.

³ CIL, XIV, 3608 (=ILS 986).

⁴ Le Bas — Waddington, *Inscriptions grecques et latines recueillies en Grèce et en Asie Mineure*, III, Paris, 1870, nr. 600 a = CIG 2942 d (mai jos, p. 288, n. 7).

⁵ CIL, X, 825 (=ILS, 6385); CIL, XIV, 4126; CIL, I, 774 (= ILS, 5161 i).

Acestea fiind știrile ce ne stau la dispoziție, există posibilitatea de a introduce mai multă ordine în datele tradiției, stabilind, fie și cu o oarecare aproximație, data fiecărei demnități menționate în inscripția de la Tibur? În această privință, prima observație ce se cere făcută e că nu există motiv serios de a pune la îndoială exactitatea documentului pomenit, când e vorba de ordinea magistraturilor asumate de Aelianus în diferite momente ale vieții. Când, prin urmare, citim, în rîndurile 1-8 ale epitafului: „*Ti(berio) Plautio, M(arci) f(ilio), Ani(ensi) (tribu), / Siluano Aeliano, / pontif(ici), sodali Aug(ustali), / III uir(o) a(ere) a(rgento) a(uro) f(lando) f(eriundo), q(uaestori) Ti(berii) Caesaris, / legat(o) leg(ionis) V in Germania, / pr(aetori) urb(ano), leg(ato) et comiti Claud(ii) Caesaris in Brittannia, consuli, / proco(n)s(uli) Asiae, legat(o) pro praet(ore) Moesiae...*” n-avem nici un temei să presupunem că redactorul inscripției, sau eventual lapidul ar fi modificat cu știință sau numai din neglijență un *cursus honorum* a cărui desfășurare în timp ne apare din toate punctele de vedere corectă. Bănuiala exprimată în această privință de Pârvan, că Aelianus ar fi fost întâi „legat” al Moesiei și numai după aceea proconsul al Asiei ⁶, e o încercare de a acredita ipoteza — prin ea însăși puțin verosimilă și contrazisă în chip hotărît de inscripția tiburtină — după care misiunea lui Aelianus la Dunăre ar fi avut loc sub Claudius. Trebuie să amintim, într-adevăr, că inscripția din Tralles fixează în termeni categorici proconsulatul lui Aelianus în Asia în timpul domniei lui Nero ⁷, revine a spune între anii 54 și 68 e.n. Dacă, potrivit elogiului tiburtin, numirea ca legat al Moesiei are a fi socotită posterioară proconsulatului, concluzia de neînlăturat e că isprăvile ce ne rețin atenția nu pot data decît tot din zilele lui Nero, dacă nu din acele ale lui Vespasian : posibilitatea de a fixa legația moesică sub domnia lui Claudiu e astfel exclusă, și aceasta explică tentativa lui Pârvan de a găsi ieșire dintr-o situație anevoioasă, fie și împotriva evidenței.

⁶ *Histria IV*, pp. 567—568.

⁷ Le Bas — Waddington, *Inscriptions...*, III, 600 a (= CIG, 2942 d): Νέρωνα Κλαύδιον [Καίσαρα] Σεβαστὸν Γερμανικὸν Αὐτοκράτορα, Θεόν, [ὁ δῆμος] ὁ Καίσαρ ἐὼν καθιέρωσε[ν] ἐπὶ ἀνθρώπου [Τιβερίου] Πλαυτίου Σιλουανού [Αἰ]λιανού, ἐπιμεληθέντος [Τιβερίου] Κλαυδίου κτλ.

Altă chestiune e aceea de a ști pentru ce regretatul învățat socotea că trecerea lui Aelianus la administrația Moesiei n-ar putea data decît din anii 52-53 e.n. Cum se va vedea, motivele lui erau departe de a fi neglijabile. Pentru moment, revenind la afirmația care ne-a prilejuit digresiunea, să reținem doar că nimic nu îndreptățește presupunerea că succesiunea demnităților înșirate în epitaf ar fi fost alterată. Potrivit obiceiului, textul citează în primul rînd titlurile sacerdotale, apoi funcțiile publice în ordine ascendentă: de la acea de *triumvir monetalis*, accesibilă oricărui cetățean în vîrstă de 18 ani împliniți, pînă la acele de consul, proconsul și „legat” imperial, cele mai înalte la care în mod obișnuit putea rîvni un bărbat de rang senatorial. Ceea ce, într-o frază întortochiată și vădit stingherită, Părvan încearcă să prezinte drept un *cursus honorum* „firesc”⁸ — și anume obligația pentru orice fost consul de a exercita o „legație” înainte de a-și încununa cariera printr-un proconsulat — în realitate nu constituie o regulă, și încă și mai puțin o regulă absolută. După consulat, succesiunea demnităților pe care cineva le putea îmbrăca nu era cîrmuită — practic vorbind — decît de bunul plac al principelui, în cazul unei funcții imperiale, sau de hazardul tragerii la sorți, cînd era vorba de obținerea unei provincii senatoriale. Inscripții numeroase, din vremea care ne interesează, oferă exemple convingătoare de demnitari trecuți de la o „legație” la proconsulat, sau de la proconsulat la una ori mai multe „legații”, exercitate pe rînd în cele mai ferurite colțuri ale lumii romane⁹.

Tot atît de puțin convingătoare ca argumentul „ordinii firești”, e și cealaltă considerație cu ajutorul căreia Părvan căuta să dovedească prioritatea misiunii moesice a lui Aelianus în raport cu proconsulatul Asiei. „Cînd ne gîndim că Aelianus are sub Cla-

⁸ *Histria IV*, p. 568.

⁹ Ca să cităm numai cîteva cazuri, L. Minicius Natalis Quadronius Verus, consul în 133—134, guvernator al Moesiei Inferioare în 137—138, devine proconsul al Africii în 150 (Stein, *Die Legaten von Moesien*, p. 68); P. Cluvius Maximus Paullinus, consul în 138, guvernator al Moesiei Superioare îndată după 140, ajunge proconsul al Asiei probabil în 153—154 (A. Degraassi, în „*Epigraphica*”, I, 1939, p. 307 și urm.). Dimpotrivă, la fel cu Aelianus, C. Fonteius Agrippa, consul în anul 58, devine guvernator al Moesiei abia în 69, după ce deținuse proconsulatul Asiei în 68—69 (Tac., *Hist.*, III, 46; Stein, *op. cit.*, pp. 32—33).

udius, pînă la anul 45, o carieră așa de repede și de strălucită — scria el, în continuarea demonstrației la care ne referim — nu putem admite ca dintr-o dată el să fie pus în disponibilitate pentru tot restul domniei acestui împărat și să vie tocmai Nero, după unsprezece ani, spre a-l rechema la conducerea treburilor Imperiului”¹⁰. Cum se știe, în zilele lui August și ale urmașilor lui, regulile după care se proceda la atribuirea provinciilor senatoriale erau încă acele fixate de *lex Pompeia de provinciis*, din 52 î.e.n., potrivit căreia un interval de *minimum cinci ani* era obligatoriu între gestiunea ultimei magistraturi urbane (pretură sau consulat) și obținerea unei administrații provinciale. În fapt, din pricina marelui număr al consulilor sufecți, această perioadă de așteptare era de fiecare dată depășită astfel încît, dacă ni s-ar cere să exprimăm printr-o cifră intervalul oglindit în documentele epigrafice între anul consulatului și acel al proconsulatului unui personaj din primul secol a cărui carieră se întîmplă s-o cunoaștem, ar trebui să vorbim de zece sau chiar de cincisprezece ani, mai degrabă decît de cei cinci ani prevăzuți de legea *Pompeia*¹¹.

Am crezut util să examinăm cu oarecare stăruință ordinea de succesiune a onorurilor înșirate în elogiul de la Tibur, pentru că această chestiune în aparență indiferentă prezintă pentru problema care ne interesează o importanță covârșitoare. Pentru cine nu uită că trecerea lui Aelianus la proconsulatul Asiei e datată cu destulă certitudine din timpul domniei lui Nero apare evident că, o dată înlăturată ipoteza unei intervertiri voluntare sau involuntare a etapelor carierei lui, data misiunii moesice capătă și ea un început de elucidare, de n-ar fi decît prin dobîndirea unui *terminus post quem* sigur. Acest prim rezultat poate fi însă folosit pentru obținerea unor ulterioare precizări, și e ceea ce vom încerca să dovedim în restul acestei expuneri.

¹⁰ *Histria IV*, p. 568.

¹¹ R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*⁴, p. 96, n. 1; S. J. De Laet, *De Samenstelling van den romeinschen Senaat gedurende de eerste eeuw van het Principaat*, p. 322 și, în special pentru situația din provincia Asia, R. Syme, *JRS*, XLV, 1955, pp. 22—33; K. H. T. Atkinson, în „*Historia*”, VII, 1958, p. 312 și urm. Pentru legații celor două Moesii, vezi observațiile lui Stein, *Die Legaten von Moesien*, pp. 117—118.

Spuneam dar că inscripția din Tralles fixează proconsulatul lui Aelianus în limitele domniei lui Nero : între 13 octombrie 54 și 9 iunie 68 e.n. La urcarea pe tron a lui Nero, administrația Asiei era însă încredințată lui M. Iunius Silanus, în mâinile căruia a rămas, după toate probabilitățile, până la 1 iulie 55¹². Pe de altă parte, cum vom arăta îndată, avem temeinice motive să credem că la începutul anului 62 Aelianus era instalat la conducerea Moesiei¹³. Aceasta înseamnă că anul proconsulatului în chestiune trebuie căutat nu între 54 și 68, cum am putut crede într-un prim moment, ci între 55 și 61, vreme în care — coincidență sugestivă! — *fasti* provinciei Asia nu păstrează numele nici unui proconsul cunoscut cu certitudine. Către aceeași încheiere au înclinat toți cîți, dintr-un punct de vedere sau altul, au avut să se ocupe de problema care ne interesează, cu adaosul că, întrucît media anilor de așteptare pentru obținerea unei administrații provinciale pare să fi fost, în vremea Iulio-Claudiilor, în jurul lui 10, cei mai mulți din cercetătorii la care ne-am referit înclină să fixeze anul proconsulatului lui Aelianus fie în 55/56, fie în 56/57¹⁴. Prima din aceste date are șanse să fie cea adevărată, dacă ținem seama de un argument pus în lumină de Halkin¹⁵, care relevă cu dreptate că împrejurarea care a prilejuit săparea dedicației din Tralles — instituirea unui cult municipal în onoarea lui Nero¹⁶ — a putut fi o hotărîre a Senatului din anul 54, luată în urma desfășurării favorabile a operațiilor militare la granița Eufratului, de a acorda tînărului împărat onoarea unei statui în templul lui Mars Ultor, cu alte cuvinte de

¹² Mai exact, ar fi trebuit să rămînă. În fapt, curînd după urcarea pe tron a lui Nero, poate înainte de sfîrșitul anului 54, Silanus a fost asasinat din ordinul Agrippinei (P l i n ., *N. h.*, VII, 58; T a c., XIII, 1 și 33). Chiar și în asemenea împrejurări excepționale, tradiția cerea însă ca înlocuitorul să nu fie numit înainte de expirarea mandatului legal al dispărutului. Cf. C. H a l g a n, *Essai sur l'administration des provinces sénatoriales sous l'Empire romain*, Paris, 1898, pp. 231—232.

¹³ Mai departe, p. 310 și n. 79

¹⁴ În ultimă instanță, J. K e i l, *ÖJh*, XXIX, 1932, p. 85; dar cf. și D. M a g i e, *Roman Rule in Asia Minor*, II, p. 1582, care datează proconsulatul lui Aelianus din anul 54.

¹⁵ *Tiberius Plautius Aelianus, légat de Mésie sous Néron*, în „L'Antiquité Classique”, III, 1934, pp. 121—161.

¹⁶ Vezi textul citat mai sus p. 288, n. 7.

a face din el un $\sigma\acute{o}\nu\nu\alpha\omicron\varsigma$ al divinității protectoare a Romei¹⁷. Ipoteza ni se pare plauzibilă, dar, oricum ar fi, important din punctul de vedere al problemei care ne reține atenția e faptul că, mulțumită indiciilor pe care le-am înșirat, data proconsulatului lui Aelianus poate fi fixată cu o aproximație de un an sau doi. Putem nădăjdui să ajungem și în privința „legației” moesice la un rezultat asemănător?

La prima înfățișare, problema apare mult mai anevoioasă, nu numai pentru că de data aceasta nu mai avem — ca în cazul proconsulatului — o inscripție care să ne spună sub ce împărat trebuie situată misiunea, dar pentru că un document de la care eram îndreptățiți să așteptăm dezlegarea enigmei, prin datele contradictorii pe care le conține, nu face decât să ne îngreuiere sarcina. E vorba de faimoasa inscripție histriană la care ne-am mai referit, descoperită de Pârvan în campania de săpături din 1915 și publicată în *Histria IV*. Precum se știe, cum am amintit-o în mai multe rânduri, documentul complex cunoscut sub numele de *Hotărnicia* lui Laberius Maximus cuprinde, în realitate, mai multe texte diferite, scrisori ale unei întregi serii de guvernatori ai Moesiei către histrieni, în legătură cu întărirea de către romani a anumitor privilegii din vechi recunoscute cetăți milesiene. Împrejurare nefavorabilă, cronologia nici unuia din acești guvernatori nu-i stabilită cu precizie; apoi ordinea în care sînt pomeniți nu-i cea în care s-au succedat la guvernămîntul Moesiei; în sfîrșit — piedică aproape de neînvins pentru cercetătorul problemei — personajul indicat în rîndul 13 ca urmaș al lui Flavius Sabinus, *Aemilianus* (Αἰμιλιανός în originalul grec), e trecut sub tăcere de toate celelalte izvoare, nu numai în calitate de „legat” imperial, dar pînă și ca individ de rang senatorial în vremea cînd se presupune a fi trăit¹⁸. Primul lucru pe care-l avem de făcut în această

¹⁷ Tac., *Ann.*, XIII, 8: „Sed apud senatum omnia in maius celebrata sunt sententiis eorum, qui supplicationes et diebus supplicationum uestem principi triumphalem, utque ouans Urbem iniret, effigiemque pari magnitudine ac Martis Ultoris, eodem in templo censuere...”. Cf. Halkin, *art. cit.*, p. 139 și, pentru evenimentele la care se face aluzie în text, J. G. C. Anderson, *CAH*, X (1934), p. 758 și urm.

¹⁸ Cf. S. J. De Laet, *De Samenstelling van den romeinschen Senaat gedurende de eerste eeuw van het Principaat*, p. 172, nr. 1177.

situație e să ne lămurim asupra locului exact deținut de Aemilianus în șirul celorlalți „legați”; în al doilea rând, să stabilim, fie și cu o inevitabilă aproximație, anul în jurul căruia va fi venit să administreze Moesia; în sfârșit, în lumina acestor prealabile clarificări, să decidem dacă trebuie sau nu să acordăm crezare documentului histrian, și pînă la ce punct?

Din aceste trei operații, măcar cea dintîi e lesnicioasă. În prima scrisoare a lui Flavius Sabinus, adresîndu-se locuitorilor Histriei, acesta le făgăduiește că va interveni în favoarea lor pe lângă urmașul său Aemilianus: *καλήσω δὲ καὶ Αἰμιλιανῷ διαδόχῳ μου*¹⁹. Ceva mai departe²⁰, scrisoarea lui Pomponius Pius amintește și ea, alături de numele lui Flavius Sabinus, pe acel al unui ... *αὐός* (prima parte a numelui e pierdută), ca pe ale unor predecesori ai semnatarului scrisorii. Dacă necunoscutul care se ascunde sub sufixul ... *αὐός* e tot una cu nu mai puțin necunoscutul Aemilianus (cum e probabil și cum a presupus Pârvan din capul locului), am avea o serie de trei guvernatori reconstituită cu destulă verosimilitate: primul, Flavius Sabinus, al treilea, Pomponius Pius, și, între ei, un necunoscut arătat o dată cu numele de Aemilianus, altădată cu sufixul ... *αὐός* care, evident, poate aparține tot lui Aemilianus, dar și altcuiva cu nume asemănător.

Osebit de scrisorile celor trei „legați” amintiți, documentul histrian reproduce o scrisoare a lui Plautius Aelianus, unde numele lui Flavius Sabinus, însoțit de aprecieri măgulitoare, trădează fără îndoială anterioritatea acestuia la guvernămîntul Moesiei²¹; în sfârșit, în ultima parte a lespezii, scrisoarea lui Tullius Geminus, dacă nu conține vreun nume susceptibil să permită situarea semnatarului ei în raport cu guvernatorii cunoscuți, conține indicații suficiente pentru a nu lăsa vreo îndoială asupra faptului că misiunea lui Geminus a avut loc sub Claudiu²².

Recapitulînd elementele de date oferite de *Horrothesia* lui Laberius Maximus, avem, prin urmare, un guvernator sigur din zilele lui Claudiu; trei guvernatori ale căror misiuni nu știm cînd

¹⁹ R. 13—14 ale textului reeditat mai departe, p. 351.

²⁰ R. 31.

²¹ R. 43.

²² R. 50—51.

se situează, dar se succed probabil nemijlocit; în sfârșit, un al cincilea (?), care se întâmplă să fie Plautius Aelianus, despre care nu știm decât că a venit la administrația Moesiei în urma lui Flavius Sabinus. Cu aceste elemente în minte, să pășim acum la cea de-a doua operație anunțată, stabilirea limitelor între care, fără teamă de a ne înșela, am putea fixa misiunea moesică a misteriosului Aemilianus.

Începutul îl facem cu Tullius Geminus, căruia, cum am spus, *Horrothesia* îi dă titlul de *πρεσβευτῆς καὶ ἀντιστράτηγος Τιβερίου Κλαυδίου Καίσαρος Σεβαστοῦ*, cu alte cuvinte *legatus pro praetore* al împăratului Claudiu. Personajul ne e cunoscut și altminteri, prin unele știri din Tacit²³ și printr-o inscripție descoperită în primii ani ai secolului nostru, care ne-a păstrat data consulatului lui: de la 1 octombrie la 30 decembrie 46 e.n.²⁴ Aceasta înseamnă că, în principiu, Tullius Geminus a putut guverna Moesia în intervalul dintre 1 ianuarie 47 și 13 octombrie 54. Pârvan fixa „legația” lui în anul 54, fără alt motiv decât acela de a face loc, în cei zece ani precedenți, misiunilor tuturor celor patru guvernatori menționați în *Hotărnicia* descoperită de el. Dar e evident că se înșela, pentru că un document epigrafic²⁵ asupra căruia pare să fi trecut cu vederea numește pe Flavius Sabinus: „*leg(atu)s diui Clau(di pro pr(aetore) prouin/c(iae) Moesiae*”, ceea ce dovedește, dacă citirea editorilor e bună, că cel mai târziu în anul 54 Sabinus era numit în postul pe care avea să-l ocupe timp de șapte ani. Tullius Geminus n-a putut deci administra Moesia decât între 47 și 53, și aceasta e singura afirmație întemeiată pe care o putem face în stadiul actual al informației noastre.

Dar, ni s-ar putea obiecta în acest punct, fie că Pârvan cunoștea sau nu inscripția în chestiune, important e că fixa „legația” lui

²³ Tac., *Ann.*, XIV, 50.

²⁴ E vorba de un fragment de *fasti* din Teanum Sidicinum publicat de E g b e r t, *AJA*, 1905, p. 67, iar acum retipărit și în *CIL*, VI, 36850. (Cf. C. Cichorius, *Römische Studien*, Leipzig-Berlin, 1922 pp. 398—402; D e g r a s s i, *I Fasti consolari*, p. 13). Pârvan, care n-a cunoscut acest document și-și ia informațiile asupra lui Geminus din prima ediție a *PIR*, vol. III, 1898, socoate anul consulatului lui ca „nedeterminabil” (*Histria IV*, p. 570; cf. „Ausonia”, X, 1921, p. 193: „*Un tale Tullio Geminio, fino allora sconosciuto*”).

²⁵ *CIL*, VI, 31293.

Sabinus sub Claudiu, și anume între anii 43 și 49. Din păcate, ceea ce Pârvan uită să ne spună e pe baza căror argumente a ajuns la această încheiere. Referința la Kappelmacher, al cărui articol din RE ar pune „singur, convingător și exact, guvernarea lui Sabinus în Moesia imediat după anul 43”²⁶, e insuficientă, câtă vreme un text explicit din Dio ne informează că la data când se presupune a fi fost numit la guvernământul Moesiei Sabinus lua parte la cucerirea Britaniei, în calitate de ὑποστράτηγος al fratelui său Vespasian²⁷, în acel moment comandant al legiunii II Augusta²⁸. Mai mult decât atât, dacă Sabinus n-a putut fi numit „legat” al Moesiei în anul 43, tot atât de puțin a putut fi numit în 44 sau 45, deoarece în acești ani „legat” al Moesiei pare să fi fost Aulus Didius Gallus, comandant al corpului expediționar care, după mărturia lui Tacit²⁹, în primii ani ai domniei lui Claudiu, a înfrînt pe regele bosporan Mithridates, înlocuindu-l cu fratele acestuia Cotys³⁰. E adevărat că titlul de guvernator al Moesiei nu e dat lui Gallus de Tacit, nici de vreun document contemporan indiscutabil³¹. Dar, cum observă cu dreptate Stein³², poate fi considerat ca sigur că o misiune de natură aceleia de care vorbim nu putea fi încredințată altcuiva decât guvernatorului provinciei celei mai apropiate de locul conflictului; de altă parte, faptul că în urma succesului obținut Gallus a căpătat ornamentele triumfale³³

²⁶ *Histria IV*, p. 566; Kappelmacher, RE, VI, col. 2611, care reconstituie cariera lui Flavius Sabinus precum urmează: „34—43 demnități inferioare și pretura, 43 în Britania, după 43 — timp de șapte ani — administrația Moesiei, încă înainte de 56 *curator census Gallici* și consulat, 56—69 *praefectus Urbi*”.

²⁷ Dion Cassius, LX, 20, 3.

²⁸ Tac., *Hist.*, III, 44.

²⁹ *Ann.*, XII, 15.

³⁰ Asupra acestor desfășurări militare, ca și în genere asupra energicei politici duse de Claudiu la Marea Neagră, vezi monografia lui V. M. Scramuzza, *The Emperor Claudius*, Cambridge Mass., 1940, p. 179 și urm.

³¹ Cf., totuși, CIL, III, 7247 (= ILS 970), unde, dacă citirea [*leg(atus) pro pr(aetore) Moe]siae* e conjecturală, are destule șanse să fie adevărată. În acest sens, cf. Edm. Groag s.v. *Didius*, RE, V, col. 411 și PIR, III², 14, nr. 70.

³² *Die Legaten von Moesien*, p. 25.

³³ „[...orn]atus ex [auct(orit)ate] Ti.] Claudi Caes[aris] Aug[usti] Ger[mani]-cit r[i]umphal[ibus o]rname[n]tis”, se spune despre el în inscripția din Olympia citată mai sus, n. 31.

excluce posibilitatea ca el să fi servit în acea campanie sub ordinea unui alt comandant. Rămîne dar probabil (am putea spune: în cel mai înalt grad probabil) că evenimentele din Regatul Bosporan coincid cu „legația“ moesică a lui Gallus; iar dacă adăugăm că aceste evenimente, date cu destulă precizie de monedele lui Cotys, par a se fi petrecut în anii 45—46 e.n., ajungem la concluzia că Gallus trebuie să-și fi început misiunea la Dunăre în anul 44 cel mai devreme, ceea ce face cu totul plauzibilă ipoteza după care trebuie să vedem în el pe cel dintîi guvernator al Moesiei desprins din comandamentul care, o vreme, ținuse reunite laolaltă provinciile Moesia, Macedonia și Ahaia ³⁴.

Concluzia celor ce preced e că Flavius Sabinus nu poate în nici un caz ocupa în *fasti* provinciei Moesia locul pe care i-l atribuie Pârvan. Între 43 și 49, cei șapte ani ai presupusei lui guvernări sînt ocupați de misiunile lui Aulus Didius Gallus și Terentius Tullius Geminus, chiar dacă informațiile de care dispunem nu ne permit să fixăm cu precizie durata exactă a administrației fiecăruia. Venirea fratelui lui Vespasian la Dunăre trebuie dar mutată în timp, și anume către sfîrșitul domniei lui Claudiu, care, din acest punct de vedere, constituie un sigur *terminus ante quem*. Decît, acest prim rezultat trebuie confruntat cu datele celorlalte izvoare despre activitatea lui Flavius Sabinus, și aceasta ne obligă la un rapid examen al carierei lui politice și militare.

Stăruie în amintiri pagina din *Istorie* unde, după ce a povestit sfîrșitul lui Sabinus, asasinat sub ochii neputinciosului Vitellius, Tacit evocă pentru posteritate figura bărbatului care — cu propriile lui cuvinte — „*quinque et triginta stipendia in re publica fecerat, domi militiaeque clarus*“ ³⁵. Împreună cu precizarea, în cuprinsul aceluiași capitol, că Sabinus ar fi fost „legat“ al Moesiei timp de șapte ani și prefect al Romei timp de alți doisprezece, afirmația că viața publică a fratelui lui Vespasian ar fi totalizat treizeci și cinci de ani de serviciu e baza oricărei încercări de biografie a acestei interesante figuri. Faptul că-i cunoaștem data morții și numărul total al anilor serviți ne ajută a afla nu numai data

³⁴ Stein, *Die Legaten von Moesien*, p. 25. Cf. Ritterling, RE, XII, col. 1648.

³⁵ Tac., *Hist.*, III, 75.

probabilă a nașterii, dar, cu o tolerabilă aproximație, etapele principale ale unei vieți atât de active. E ușor de văzut, într-adevăr, că dacă în „anul celor patru împărați” Sabinus împlinea 35 de ani de viață publică, aceasta trebuie să fi început în anul 34 e.n.; în mod normal cariera unui tânăr roman din clasa conducătoare începînd la 18 ani, cu una din sarcinile *vigintiviratului*, am putea presupune că așa se va fi întîmplat cu personajul nostru, născut, în această ipoteză, în 16 e.n. În realitate, avem motive temeinice să credem că Sabinus, care era mai vîrstnic decît Vespasian, n-a putut vedea lumina zilei înainte de anul 8 e.n.³⁶ Dacă informațiile lui Tacit sînt bune, înseamnă dar că intrarea lui în serviciul obștesc a avut loc la 25 de ani cel mai curînd — *quaestoria aetas* după regulile dreptului vremii³⁷. Pentru etapele intermediare ale carierei, pînă la numirea ca prefect al Romei, punctele de sprijin cronologic lipsesc, cu excepția indicației lui Dio după care Sabinus ar fi petrecut anul 53 în Britania, în calitate de adjunct al fratelui său, comandant de legiune. Cu ce grad anume, e mai greu de ghicit, din pricina termenului vag de care se slujește istoricul grec³⁸. Oricare ar fi fost însă treapta exactă în ierarhia magistraturilor atinsă de Flavius Sabinus în acel moment, sigur pare că nu depășise încă rangul de *praetor* și că, prin urmare, n-ar fi putut rîvni la guvernămîntul Moesiei, rezervat, după cît putem judeca pe baza unei documentări ce se întinde pe mai multe veacuri și nu comportă excepții, unor foști consuli³⁹. De n-ar fi decît pentru acest motiv, ne găsim dar în imposibilitatea de a admite ipoteza lui Kappelmacher, împărtășită de Pârvan, după care Sabinus ar fi fost în Moesia îndată după anul 43⁴⁰. Dar să continuăm. Dacă fratele lui Vespasian n-a putut fi numit la administrația Moesiei

³⁶ Suet., *Vesp.*, 2; cf. Kappelmacher s.v. *Flavius* (166), RE, VI, col. 2611.

³⁷ Th. Mommsen, *Abriss des röm. Staatsrechts*², Leipzig, 1907, p. 115.

³⁸ *Hist. Rom.*, LX, 20, 3: ἐπιδέπεμψε (scil. Aulus Plautius) τὸν τε Οὐδеспασιανὸν τὸν Φλαούιον, τὸν καὶ τὴν αὐτοκράτορα μετὰ ταῦτα ἀρχὴν λαβόντα, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Σαβίνον ὑποστρατηγούντᾳ οἷ...

³⁹ Cf. Stein, *Die Legaten von Moesien*, pp. 116—117.

⁴⁰ Kappelmacher, RE, VI, col. 2611; Pârvan, *Histria IV*, p. 566. Aceeași greșeală la S. Lambrino, în „Rev. Phil.”, LVII, 1931, p. 258, n. 3.

înainte de a fi exercitat primul său consulat și dacă această demnitate n-a putut-o obține decât între 43 și 57, anul probabilei numiri la prefectura Romei, dacă iarăși luăm de bună afirmația lui Tacit după care, înainte de a ocupa timp de 12 ani acest din urmă post, Sabinus ar fi zăbovit în Moesia vreme de 7 ani, limitele cronologice înăuntrul cărora se situează dobândirea supremației magistraturi se restrâng între 44 și 49, cu oarecare aproximație. În chip firesc, momentul numirii la conducerea Moesiei trebuie dar căutat în jurul anului 50, și aceasta face plauzibilă presupunerea că în anul 57, sau poate încă în cursul anului 56, curînd după moartea lui L. Volusius Saturninus⁴¹, Sabinus a putut fi numit *praefectus Urbi*, funcție pe care — probabil cu mici întreruperi — a exercitat-o pînă în clipa uciderii de vitellieni⁴³. Revenind la preocuparea care ne-a impus această paranteză, putem deci indica drept *terminus post quem* pentru trimiterea misteriosului Aemilianus în Moesia anul numirii lui Sabinus la prefectura Ro-

⁴¹ Asupra acestuia, Dessau, PIR, III, pp. 483—485. Data morții (în vîrstă de 93 de ani!) ne-a fost păstrată de Tac., *Ann.*, XIII, 30. Cf. Plin., *N. h.*, XI, 223.

⁴² În *Ann.*, XIV, 42, printre evenimentele anului 61, Tacit înregistrează asasinarea lui Pedanius Secundus, *praefect al Romei*, de unul din sclavii săi. Trebuie să admitem, prin urmare, că în jurul acelei date Sabinus a fost înlocuit în demnitatea de prefect, fără să putem spune în ce împrejurări. Sigur e, oricum, că încă Nero pare să-i fi redat importantul post, de vreme ce-l vedem destituit de Galba, apoi din nou numit de Otho (Tac., *Hist.*, I, 46; Plut., *Otho*, 5). Chiar ținînd seamă de aceste întreruperi, există posibilitatea de a pune de acord afirmația lui Tacit, după care Sabinus ar fi fost prefect timp de doisprezece ani, cu datele celorlalte izvoare; pentru aceasta e de ajuns să admitem că prima numire a avut loc în anul 56, după moartea lui Volusius Saturninus, așa cum, de altfel, ni s-a impus din examenul întregii cariere a fratelui lui Vespasian. În aceste condiții, propunerea lui Borghesi de a corecta în *Hist.*, III, 75 indicația *duodecim (annos)* prin *septem* sau *totidem* ni se pare tot atît de inutilă ca ipoteza lui Brassloff, „Wiener Studien“, XXX, 1908, pp. 167—169, după care Sabinus și Pedanius ar fi fost prefecti în același timp, cu puteri egale. Asupra prefecturii Romei, pe lîngă lucrarea mai veche a lui P. E. Vigneaux, *Essai sur l'histoire de la Praefectura Urbis à Rome*, Paris 1896, vezi și monografia lui G. Vitucci, *Ricerche sulla Praefectura Urbi in età imperiale*, Roma, 1956, după care, în cariera lui Sabinus, prefectura capitalei ar ocupa anii 56 pînă la 69, „con una breve interruzione verso l'anno 61 ed una seconda ancor più breve corrispondente al regno di Galba“ (p. 114; cf. 48 și urm.).

⁴³ Tac., *Hist.*, III, 75.

mei — 56/57 e.n., după cele mai autorizate opinii ⁴⁴. Rămîne să vedem dacă n-am putea stabili acum și un *terminus ante quem*, pentru a delimita, cu strictețea pe care ne-o îngăduie informațiile la dispoziția noastră, activitatea acestui guvernator-fantomă.

Analizînd mai înainte cuprinsul documentului composit care e *Horothesia* lui Laberius Maximus, am arătat că rîndurile 31—32 ale textului publicat de Pârvan indică drept predecesori ai lui Pomponius Pius pe Flavius Sabinus și pe necunoscutul din al cărui nume s-a păstrat numai sufixul... *αὐός*. Presupunînd pentru moment că ar fi vorba de același Aemilianus pomenit în rîndul 13, rezultă fără putință de îndoială că urmașul acestuia la guvernămîntul Moesiei a fost Pomponius însuși. Din păcate, nici despre Pomponius nu știm mare lucru — mai exact vorbind nu știm decît că e unul din consulii sufecți ai anului 65. Trimiterea în Moesia trebuie să fi urmat însă la scurt interval după ieșirea din consulat (poate în 66, sigur în 67), de vreme ce din mesajul către histrieni rezultă limpede că scria în zilele lui Nero ⁴⁶, iar în primele luni ale anului 69 — între 15 ianuarie și 16 aprilie — locul lui apare ocupat de un susținător al lui Otho, M. Aponius Saturninus ⁴⁷. De activitatea acestuia la Dunărea-de-jos nu e cazul să ne ocupăm ⁴⁸. E de-ajuns să amintim că, din pricina schimbărilor petrecute la Roma, misiunea lui nu putea fi decît vremel-

⁴⁴ 57: după De Laet, *De Samenstelling van den romeinschen Senaat*, p. 117; 56: după A. W. Braithwaite, *C. Suetoni Tranquilli Divus Vespasianus, with an Introduction and Commentary*, Oxford, 1927, pp. 20—21, ale cărui concluzii în ce privește numirile succesive ale lui Sabinus la prefectura Romei sînt următoarele: *praefectus Urbi*: 56—60; *praefectus Urbi iterum*: 61—68; *praefectus Urbi tertium*: 69 (total doisprezece ani).

⁴⁵ CIL, IV, 2551 și 5520. Cf. Degraffi, *I Fasti consolari dell'Impero romano*, p. 18.

⁴⁶ La acest împărat sînt aluziile din r. 30 și urm. ale *Horothesiei* (mai departe, p. 352): καὶ ἐκ τῶν γεγραμμένων ὑμῖν ὑπὸ Φλ. Σεβείνου [καὶ...] λαοῦ ἀνδρῶν ἐπισημοτάτων καὶ ἡμεῖς τειμιω[τάτων] ἦν ἀντιλαβεσθαι ὅτι ἡ ἀσθένεια τῆς πόλεως ὑμῶν προνοίας τυγχάνει πρὸ οὐν] πάντων φροντίζοντος τοῦ Θεοτάτου [Καίσαρος...].

⁴⁷ Tac., *Hist.*, I, 79; cf. III, 24.

⁴⁸ Cf. Patzsch, *Beiträge*, V, 1, p. 173 și urm.

nică și că, abia urcat pe tron, Vespasian avea să-l înlocuiască printr-un om al său de încredere, C. Fonteius Agrippa ⁴⁹.

Din punctul de vedere al problemei care ne preocupă, rămîne prin urmare stabilit că vremea în care se situează misiunea moesică a lui Aemilianus nu poate fi decît intervalul dintre ultimul an posibil al legației lui Flavius Sabinus (56/57, cu inevitabila aproximație) și primul an posibil al legației lui Pomponius Pius (66/67): în cifră rotundă zece ani, răstimp în care, alături de omul misterios a cărui identitate ne trudim s-o aflăm, trebuie să postulăm prezența în Moesia a lui Plautius Aelianus, pe care propria-i scrisoare către histrieni îl înfățișează ca pe un urmaș al lui Flavius Sabinus și a cărui misiune nu poate cădea decît tot în deceniul de care vorbim ⁵⁰.

Acum, nu va fi desigur fără folos să amintim că în textul *Horothesiei* numele lui Aemilianus apare o singură dată întreg, în rîndul 13. În rîndul 31, cum am avut grija s-o relevăm, terminația ...αυός ar putea fi tot atît de bine a numelui lui Aelianus, așa cum e cazul în rîndul 38, unde aceeași desinență genitivală se raportează fără putință de îndoială la acesta din urmă, lucru dovedit de cele cîteva litere păstrate în gentiliciul Plautius ⁵¹. Această primă observație impune în mod firesc o a doua, și anume că, așa cum iarăși s-a relevat, un personaj de rang consular purtînd *cognomen*-ul Aemilianus e necunoscut prosopografiei secolului I e.n. ⁵². Dacă la aceasta adăugăm și ciudățenia pe care ar constitui-o designarea acestuia singur prin *cognomen*, atunci cînd toți ceilalți guvernatori pomeniți în *Hotărnicie* sînt arătați corect cu numele de familie urmat de *cognomen*, ajungem la concluzia că un „legat“ al Moesiei cu numele Aemilianus n-a existat niciodată; că apariția acestui nume printre ale guvernatorilor menționați de inscripție se dato-

⁴⁹ Stein, *Die Legaten von Moesien*, pp. 32—33; Patsch, *op. cit.*, pp. 178—179.

⁵⁰ Vezi mai departe, p. 311.

⁵¹ ΠΑΑΥΤΙ[ΟΥ ΑΙΑΙ]ΑΝΟΥ...

⁵² PIR, I², pp. 48—50, nr. 314—319; De Laet, *De Samenstelling*, p. 172, nr. 1177.

rește unei greșeli a lapidului⁵³ care a săpat AIMIAIANOC în loc de AIAIANOC; în sfârșit, că între Flavius Sabinus și Pomponius Pius provincia de la gurile Dunării n-a putut fi administrată decât de Plautius Silvanus Aelianus.

Oricît de îndrăzneată în aparență, această concluzie n-are de ce să surprindă pe cine a urmărit cu atenție înlănțuirea de motive care a determinat-o. Ea s-a impus, de altminteri, încă din 1926, lui Hermann Dessau, într-un studiu deosebit de important pentru problema noastră și care ar fi trebuit să rețină într-o mai mare măsură atenția cercetătorilor români ai istoriei Histriei⁵⁴. În aceste condiții, ne rămîne doar sarcina de a dovedi că nimic din cele ce știm despre viața publică a lui Aelianus nu se opune prezenței lui în Moesia în limitele de timp fixate, și aceasta o vom face supunînd unui rapid examen datele oferite de epitaful tiburtin în legătură cu activitatea desfășurată de personajul nostru la Dunărea-de-jos.

Că această activitate trebuie să fi constituit titlul de mîndrie al lui Aelianus și punctul culminant al carierei lui militare, rezultă deopotrivă din cuvintele lui Vespasian, reproduse în ultima parte a inscripției funerare, și din mulțimea amănuntelor privind realizările elogiului în timpul misiunii lui dunărene. „Activitatea lui Aelianus la conducerea Moesiei a fost atît de remarcabilă — pare a fi declarat împăratul, într-o cuvîntare rostită în Senat — că n-ar fi trebuit să se aștepte domnia mea pentru a i se acorda cîntea insiganelor triumfale; atît doar că, din pricina zăbavei, distincția îi revine sporită de împrejurarea că o primește în calitate de prefect al Romei: *Moesiae ita praeiuit, ut non debuerit in me deferri honor triumphalium eius ornamentorum, nisi*

⁵³ Sau, întrucît greșeala apare în ambele exemplare ale inscripției, mai curînd a copistului care a pregătit textul ce avea să fie săpat în piatră. În studiul său mai înainte citat, Halkin semnaleză o greșeală asemănătoare în opera lui Dio, LXVI 3,4, unde AIMIAIANOY al manuscriselor ascunde tot un AIAIANOY — probabil L. Lamia Plautius Aelianus, fiul personajului nostru („L'Antiquité Classique”, III, 1934, p. 142).

⁵⁴ Zur Reihenfolge der Statthalter Moesiens, ÖJh, XXIII, 1926, Beibl., col. 345—358. Rezerva manifestată față de concluziile lui Dessau de R. J o u r n e t, în „Istros”, I, 1934, pp. 150—151, și de R. V u l p e, Hist. anc. de la Dobroudja, p. 117, e cu totul neîntemeiată.

*quod latior ei contigit mora titulus praefecto urbis*⁵⁵. Dacă mai era nevoie, aluzia lui Vespasian la neglijența sau reaua voință a predecesorului care ar fi trebuit să răsplătească meritele lui Aelianus, dar n-a făcut-o, constituie o dovadă în plus a faptului că misiunea dunăreană a acestuia datează din timpul domniei lui Nero. Mai importantă, în ochii noștri, e însă aprecierea favorabilă a împăratului, care confirmă exactitatea realizărilor înșirate în inscripția tiburtină și îndreptățește încrederea cu care datele oferite de ea au fost îndeobște primite de cercetători.

Prima din aceste realizări, și una dintre cele mai importante, dacă ținem seama de urmările ei pentru dezvoltarea provinciei, e strămutarea în dreapta Dunării a mai mult de o sută de mii de transdanubieni, cu femei și copii, cu regii și șefii lor de trib, în împrejurări asupra cărora nu ni se dau amănunte, dar pe care ni-i lesne să le închipuim. „*In qua* — sună textul, comițind aci o greșeală de limbă pe care ne mulțumim s-o semnalăm — *plura quam centum mill(ia) ex numero Transdanuvianor(um) ad praestanda tributa cum coniugibus ac liberis et principibus aut regibus suis transduxit*”⁵⁶. Pârvan, care a tradus și comentat aceste rînduri într-o pagină din *Getica* ale cărei concluzii au fost acceptate întocmai de cercetătorii mai noi ⁵⁷, crede a putea afirma că transdanubienii în chestiune ar reprezenta „o populație amestecată, bastarno-sarmato-getică din nordul gurilor Dunării, împinsă de barbarii estici și nordici... spre miazăzi, și de aceea căutîndu-și locuințe nouă în sudul Dunării”⁵⁸. Toți acești strămutați, observă el în alt loc, „sînt nomazi: căci îi vedem duși, nu în calitate de oaste biruită, ci de popor în stare de migrație, fiecare trib cu toți ai lui, copii ori femei, și cu șefii respectivi. Mutarea lor e pacifică, se face anume prin bună înțelegere cu ei, iar nu în urma unor lupte”⁵⁹. Cum se vor fi petrecut în realitate lucrurile, nimeni n-o poate spune, cîtă vreme informațiile noastre vor fi reduse la singurele date ale inscripției. Ne-am permite să

⁵⁵ CIL, XIV, 3608, r. 32—35.

⁵⁶ R. 9—13.

⁵⁷ Cf. V u l p e, *Hist. anc. de la Dobroudja*, p. 124.

⁵⁸ *Getica*, p. 104, n. 1.

⁵⁹ P. 104.

observăm totuși că nimic nu îndreptățește siguranța cu care autorul *Geticelor* vorbește de conglomeratul etnic al strămutaților și, încă și mai puțin, despre împrejurările în care această strămutare s-a efectuat. „Bastarno-sarmato-geții” au putut fi chiar numai geți, iar așezările lor obișnuite au putut fi în cîmpia munteană tot atît de bine ca în nordul gurilor Dunării. În al doilea rînd, afirmația că stabilirea lor pe pămînt roman s-a făcut „prin bună înțelegere” e o presupunere la rîndu-i întemeiată pe o altă presupunere, vrem să spunem pe convingerea că ar fi fost în directă legătură cu operațiile de ordin militar amintite de izvorul epigrafic în continuarea rîndurilor reproduse. Din acest punct de vedere, interpretarea învățatului român prezintă analogii cu interpretarea aceluiași text într-o scriere a lui Patsch din 1932, în care, fără să se refere în chip explicit la Pârvan, autorul *Contribuțiilor la etnografia Europei sud-estice* propune să se recunoască în isprăvile înșirate de epitaful tiburtin episoadele variate ale unei unice acțiuni. Potrivit acestui mod de a vedea, făcută necesară de o tentativă de invazie a sarmaților, expediția lui Aelianus ar fi sprijinit rezistența roxolanilor, bastarnilor și dacilor în fața năvălitorilor, ar fi dus la înfrîngerea acestora și, în afară de alte măsuri asupra cărora vom reveni, ar fi avut ca urmare primirea în hotarele imperiului a celor o sută de mii de transdanubieni, strămtorați de vecinătatea supărătoare a noilor veniți⁶⁰. Oricît de mare ar fi autoritatea în materie a cercetătorului vienez, nu ne putem asocia la acest mod de a prezenta faptele, pentru motivul că nimic în textul inscripției tiburtine nu îndreptățește afirmația că isprăvile atribuite lui Aelianus ar fi episoade ale unei unice campanii, sau s-ar fi petrecut într-un singur laps de timp⁶¹. Ca să dea evenimentelor aspectul dorit de el, Patsch începe

⁶⁰ Patsch, *Beiträge*, V, 1, p. 165. Într-un chip asemănător își reprezintă desfășurarea operațiilor Werner Schur, *Die Orientpolitik des Kaisers Nero*, în „Klio”, Beiheft XV, Leipzig, 1923, pp. 88—89, și, dacă înțeleg bine, E. m. Condurachi, *Tib. Plautius Aelianus și strămutarea transdanubienilor în Moesia*, SCIV, IX, 1958, pp. 124—125.

⁶¹ Pârvan, în judecata căruia Aelianus n-a administrat Moesia mai mult de doi ani (52—53 e.n.), găsea necesar să releve că „toate aceste „fapte glorioase” încap chiar într-un an, necum în doi” (*Histria IV*, p. 569). Lăsînd la o parte alte observații, sublinierea ironică a puținătății realizărilor guvernatorului apare curioasă în ochii cui nu uită că în *Getica* aceleași isprăvi aveau să fie exaltate peste orice proporție cu datele izvoarelor.

prin a declara că relatările epitafului vădesc o regretabilă lipsă de înțelegere istorică⁶², după care se silește să imprime documentului mai multă coerență, schimbând ordinea cronologică a indicațiilor pe care acesta le conține. Ca să cităm un singur exemplu, precizăm că primirea transdanubienilor în imperiu, care la Patsch e *ultima* dintr-un șir de măsuri inspirate de încheierea victorioasă a luptelor cu sarmații, în documentul nostru e *prima* de care se face mențiune. Mai mult, chiar lăsând la o parte ordinea cronologică, e evident pentru orice cititor neprevenit că inscripția nu sugerează cituși de puțin o relație cauzală între prima și cea de-a doua ispravă atribuită lui Aelianus, cu alte cuvinte între strămutarea celor o sută de mii și înăbușirea a ceea ce originalul latin numește: *motum orientem Sarmatarum*. Dacă ni-i îngăduim să exprimăm în această privință o judecată ce nu poate fi, din păcate, controlată, am spune că întreg pasajul, pînă la rîndul 26, reprezintă în intenția redactorului o enumerare de realizări *distincte*, mai mult sau mai puțin importante în ochii cui le consideră izolat, dar tinzînd — prin acumularea lor — să dea cititorului impresia unei activități susținute⁶³. Fără a intra pentru moment în amănunte, e evident că intervenția lui Plautius Aelianus în Regatul Bosporan ori ajutorul dat de el *annonei* imperiale, menționate în rîndurile 23—26, după o formulă ce încheie fără putință de îndoială episodul luptelor cu sarmații, reprezintă fapte noi, înscrise la activul lui de redactorul epitafului anume pentru a spori admirația cititorului față de realizările unei administrații excepționale.

Să ne întoarcem însă la punctul nostru de pornire, și anume la rîndurile din inscripția tiburtină referitoare la strămutarea transdanubienilor. Despre aceștia, am apucat să spunem că nimic nu ne îndreptățește să-i considerăm „o populație bastarno-sarmato-getică”, provenind din nordul gurilor Dunării. De vreme ce strămutarea nu se

⁶² *Op. cit.*, p. 165.

⁶³ E procedeul retoric care la greci poartă numele de *αἵθεσις* și care-și găsește o largă aplicare în *Res gestae Diui Augusti*, de pildă. Cf. E. Kornemann, *Mausoleum und Tatenbericht des Augustus*, Leipzig-Berlin, 1921, pp. 88—89, și J. Gagé, în introducerea la ediția inscripției memoriale, Paris, 1935, p. 15, 33. Asupra doctrinei retorice a elogiului regal (*βασιλικὸς λόγος*), vezi și F. R. Leo, *Die griechisch-römische Biographie*, Leipzig, 1901, pp. 90 și urm., 207 și urm., 235 și urm.

leagă numaidecît de campania împotriva sarmaților, tot atît de bine ar putea fi vorba de geți din cîmpia munteană. Cînd și de ce vor fi fost trecuți în Moesia, nu se poate firește arăta cu precizie, dar, dacă ținem seamă de unele întîmplări petrecute la aceeași graniță a imperiului către începutul erei noastre, e greu să respingem presupunerea că ne găsim înaintea unei măsuri inspirate de politica din totdeauna urmată de romani față de popoarele a căror vecinătate era socotită primejdioasă, dar a căror supunere le-ar fi cerut sacrificii disproporționate. În puține cuvinte, această politică ar putea fi definită „a spațiului de siguranță” și, la Dunărea-de-jos, ni se înfățișează pusă în practică pentru întîia oară în zilele lui August, cînd, după mărturia lui Florus, Lentulus, biruitorul dacilor, completînd măsurile de pază luate pe malul drept al fluviului, s-a silit să respingă pe vrăjmași departe de malul stîng, astfel încît, zice el, „dacă Dacia n-a fost atunci înfrîntă, cel puțin a fost respinsă și îndepărtată”. În original, textul sună: „*uisum est Caesari Augusto gentem aditu difficillimam summouere. Misso igitur Lentulo ultra ulteriorem reppulit ripam; citra praesidia constituta. Sic tum Dacia non uicta sed summota atque dilata est*”⁶⁴ — și e ușor de văzut că insistența cu care istoricul acumulează verbele *summouere*, *repellere*, *differre* (toate exprimînd ideea unei „dări înapoi”, a unei „mutări din loc”) oglindește preocuparea comandantului roman de a lărgi ceea ce am numit „spațiul de siguranță” dintre frontiera Moesiei și noile așezări ale dușmanului învins. Ce fel se putea obține un asemenea rezultat s-a văzut, în parte, din cuvintele lui Florus; se poate mai ales deduce dintr-o informație a lui Strabo după care, într-o vreme ce nu-i indicată cu precizie, dar pe care cercetări recente o fac să coincidă cu operațiile lui Lentulus⁶⁵, un alt general roman,

⁶⁴ Florus, II, 28, 18. Cf. *Res gestae Diui Augusti*, 30, 2 Gagé: „*Citra quod (scil. flumen) Dacorum transgressus exercitus meus auspiciis uictus profligatusque [est et] postea trans Danuuium ductus exercitus meus Dacorum gentes imperii [a] populi [R]omani perferre coegit*”. Că ultimele cuvinte reproduse nu implică o adevărată supunere a dacilor, abia dacă trebuie s-o relevăm; în realitate, pentru ca Dacia să poată fi cucerită, avea să mai treacă un secol. Asupra luptelor dintre daci și romani în zilele lui August, vezi F. r. M i l t n e r, în „Klio”, XXX, 1937, pp. 200—226; asupra desfășurării ulterioare a raporturilor dintre cele două popoare, C. D a i c o v i c i u, *La Transilvania nell'Antichità*, București, 1943, pp. 44—49 și *Istoria României*, I, p. 285 și urm.

⁶⁵ R. S y m e. JRS, XXIV, 1934, pp. 130—131.

Aelius Catus — probabil Sextus Aelius Catus, consul în anul 4 e.n.⁶⁶ — ar fi strămutat pe malul „trac” al Dunării cincizeci de mii de geți transdanubieni: ἔτι γὰρ ἔφ’ ἡμῶν Αἴλιος Κάτος μετόπισεν ἐκ τῆς περαιῆς τοῦ Ἰστρου πέντε μυριάδας σωμάτων παρὰ τῶν Γετῶν, ὁμογλώττου τοῖς Θραξίν ἔθνους εἰς τὴν Θράκην· καὶ νῦν οἰκοῦσιν αὐτόθι Μοισοὶ καλούμενοι⁶⁷. La fel cu Aelius Catus, să nu fi procedat și Plautius Aelianus la o evacuare parțială a teritoriului get, într-un moment cînd amenințarea de peste Dunăre părea a impune măsuri ce pot fi socotite astăzi iluzorii, dar în a căror eficacitate romanii credeau, de vreme ce le-au practicat și la alte frontiere?⁶⁸ Fără să fie sigur, lucrul pare probabil⁶⁹, dar tot atît de probabil e

⁶⁶ Cf. Pârvan, *Getica*, p. 94 și urm.; Patsch, *Beiträge*, V, 1, pp. 113—114. Cf. J. H. Oliver, în „Greek-Roman-Byzantine Studies”, VI, 1965, p. 52 urm. și „Class. Philology”, LXII, 1967, pp. 41-42.

⁶⁷ *Geogr.*, VII 3, 10. Despre rudenii dintre geți și moesi, lămurit susținută de Strabon în rîndurile reproduse în text, vezi și Servius ap. *Aen. VII* 604, citat de Mócsy, „Acta Antiqua”, XIV, 1966, p. 99, n. 121; despre posibilitatea ca unii dintre transdanubienii strămutați de Catus și Aelianus pe malul drept al Dunării să fi fost daci din Banat, M. Garașanin, în „Sbornic Filozofiskoi Fakulteta”, VII, 1963, p. 53.

⁶⁸ După Dion Cassius, LXXI, 15—16 (citată de Halkin, *op. laud.*, p. 148, n. 1), în anul 175 Marcus Aurelius obligă mai multe triburi de quazi, marcomani și iazygi să părăsească pe malul stîng al Dunării o fișie de teritoriu largă de cîțiva kilometri, destinată să rămînă pustie: τοῖς Μαρκομάνοις... τὸ τε ἡμῖς τῆς χώρας τῆς μεθορίας ἀνῆκεν, ὥστε αὐτοὺς ὀκτὼ πού καὶ τριάκοντα σταδίους ἀπὸ τοῦ Ἰστρου ἀποικεῖν... — Părerea e împărtășită și de A. von Premerstein, *OJh*, I, 1898, Beibl., col. 157—158; cf. Daicoviciu, în „Steaua”, C, 1958, p. 117.

⁶⁹ Semnificative, sub acest raport, în ciuda șovăirilor și a revenirilor ulterioare ale autorului (în special în „Dacia”, N. S., IV, 1960, p. 322 și urm.), sînt rezultatele săpăturilor de la Tinosul, așezare a cărei viețuire încetează către vremea lui Nero (R. și E. C. Vulpe, în „Dacia”, I, 1924, p. 222 și urm.; R. Vulpe, *SCIV*, VI, 1955, pp. 263-264), ca și acele ale săpăturilor de la Popești (R. Vulpe, *SCIV*, VI, 1955, pp. 239—264; i d e m, în „Materiale”, III, 1957, pp. 227—242; V, 1959, pp. 339—347). De asemenea, urmele de distrugere și incendii constatate la București pe înălțimile de la Radu-Vodă și Mihai-Vodă (S. Popescu-Ialomița și Vlad Zirra, „An. Univ. București”, seria Șt. soc., Istorie, V, 1956, p. 83; *Bucureștii de odinioară în lumina săpăturilor arheologice*, București, 1959, pp. 53, 95). Considerațiile potrivnice expuse de M. Macrea și I. Berciu în „Apulum”, I, 1939—1942, pp. 199—200, potrivit cărora acțiunea lui Aelianus s-ar fi desfășurat undeva „mai spre răsărit”, cum presupunea Pârvan (urmat de R. Vulpe, în „Dacia”, N. S., IV, 1960, p. 323 și urm.), se întemeiază pe autoritatea lui Patsch, ale cărui argumente le-am

și faptul că, în afara motivului strategic, alte considerații vor fi atârnat greu în hotărîrea guvernatorului Moesiei de a face loc în provincie unei mase atît de considerabile de transdanubieni. Aceste considerații sînt de ordin economic, și e destul să amintim că — între strămütarea ordonată de Catus și cea de care ne ocupăm — Moesia fusese organizată ca provincie⁷⁰, pentru ca să ne explicăm dorința autorității romane de a spori ceea ce în termeni fiscali se cheamă „materia impozabilă“. Interesul cîrmuirii cerînd ca numărul contribuabililor să fie cît mai ridicat, se înțelege grija cu care inscripția tiburtină nu uită să pomenească primirea în imperiu a transdanubienilor „ca tributari“: *ad praestanda tributa*⁷¹.

analizat în text. De respins e și încercarea de a înțelege strămütarea transdanubienilor ca pe o urmare a unei invazii a roxolanilor, sub a căror stăpînire s-ar fi găsit cîmpia munteană în secolul I e. n. Această explicație, formulată pentru întia oară de A. Alföldi (*Bericht über den VI. intern. Kongress f. Archäologie*, Berlin, 1940, pp. 528—538; *Zu den Schicksalen Siebenbürgens im Altertum*, Budapest, 1944, p. 70 și urm.), apoi de J. Harmatta (*Analecta Orientalia Alex. Csoma de Kőrös dicata*, Budapest, 1942—1947, p. 26 și urm.; *Studies in the History of the Sarmatians*, p. 45 și urm.) e însușită în ultima vreme și de Em. Condurachi (SCIV, IX, 1958, p. 119 și urm.), care socoate că „exasperați de presiunea sarmaților și în imposibilitate de a se despăgubi prin atacuri la sudul Dunării..., geto-dacii din cîmpia munteană au cerut adăpost în Moesia“. Fie și în această formă atenuată, ipoteza unei așezări statornice a roxolanilor în cîmpia munteană în zilele guvernării lui Aelianus nu poate fi acceptată, cîtă vreme nu se întemeiază nici pe mărturii textuale (despre pasajul din Iordanes, XII, 74, vezi C. Daicoviciu, AISC, III, 1939/1940, p. 211, n. 1; „Dacia“, VII/VIII, 1937—40, p. 458; „Steaua“, C, 1958, p. 117, n. 1), nici pe descoperiri arheologice cituși de puțin grăitoare. Din acest punct de vedere, se poate spune că nădejdea exprimată de A. Alföldi la al VI-lea Congres internațional de arheologie („es wird der rührigen rumänischen archäologischen Forschung nicht schwer fallen, die roxolanischen Funde aus dem sonstigen kaiserzeitlichen Material zu scheiden“) e acum împlinită, în sensul că intensele săpături din ultimii douăzeci de ani, care au îmbogățit în atît de mare măsură cunoștințele despre trecutul ținuturilor românești în toate perioadele, n-au scos la iveală nici cea mai mică urmă putînd să îndreptătească ipoteza unei prezențe a roxolanilor în Muntenia către jumătatea secolului I. e.n. În această privință, pe lîngă considerațiile generale ale lui I. Nestor în *XI-e Congrès International des Sciences Historiques. Rapports*, II, Stockholm, 1960, p. 130, și *Istoria României*, I, p. 673 și urm., cf. constatările recente ale lui G. H. Diaconu, SCIV, XIV, 1963, p. 323 și urm., și A. Andronic, SCIV, XIV, 1963 p. 347 și urm.

⁷⁰ Appian, *Illyr.*, 30. Cf. Syme, *art. cit.*, p. 131; G. H. Stevenson, CAH, X (1934), p. 211; Stein, *Die Legaten von Moesien*, pp. 16—17.

⁷¹ R. II.

Chestiunea mai are, de altminteri, un aspect, pe care textul epi-grafic nu face decât să-l sugereze, dar care nu poate fi trecut sub tăcere. Foloasele pe care guvernatorul Moesiei era îndreptățit să le aștepte de pe urma așezării în provincie a atîtor supuși nu erau de ordin exclusiv fiscal, ci, în înțelesul larg al cuvîntului, economic. Într-o regiune slab populată, cum va fi fost în acea vreme malul drept al Dunării, primirea printre băștinași a celor o sută de mii de transdanubieni însemna, înainte de toate, înmulțirea brațelor de muncă, posibilitatea de a pune în valoare un teritoriu din totdeauna prielnic agriculturii⁷². Rezultatele favorabile n-aveau să întîrzie⁷³ și e demnă de notat satisfacția cu care, în inscripția comemorativă de la Tibur, redactorul textului atribuie lui Aelianus meritul de a fi fost „cel dintîi care, prin trimiteri masive de grîu din această provincie, a ușurat aprovizionarea populației din Roma: *primus ex ea prouincia magno tritici modo annonam p(opuli)R(omani) adleuauit*“⁷⁴.

⁷² Solin., 22: „*Moesiae, quas maiores nostri iure Cereris horreum nominabant*“. Cf. G. Kazarow, *Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker*, pp. 38—39; Patsch, *Beiträge*, V, I, pp. 166—167.

⁷³ În treacăt fie spus, această împrejurare constituie și ea un argument în favoarea ipotezei după care „transdanubienii“ strămutați ar fi fost, dacă nu în totalitatea lor, în cea mai mare parte geți, îndeletniciți din vremi străvechi cu agricultura (cf. Arrian, *Anab.*, I, 4, 1—5); aceleași recolte greu ar fi putut fi obținute cu munca unor populații nomade de bastarni sau roxolani, deprinse să trăiască din rodul turmelor sau din prăzi. Cf. pasajul din Florus citat mai jos, n. 78.

⁷⁴ R. 25—26. În fața unui text atît de explicit, presupunerea exprimată altădată de Théo-dore Reinach, *Mithridate Eupator*, p. 58, după care grînele trimise de Aelianus la Roma ar fi provenit din Crimeea, sau afirmația recentă a lui M. A. Levi, după care ar fi fost recoltate pe cîmpiile Ucrainei (*Nerone e i suoi tempi*, Milano-Varese, 1949, p. 192), ni se par cu totul nefîntemeiate. Interesantă, în schimb, e informația lui Tacit după care, în cursul anului 62, ca să sporească încrederea în eficacitatea serviciului de aprovizionare a capitalei, Nero... „*frumentum plebis, uetustate corruptum, in Tiberim iecit*“ (*Ann.*, XV 18). Faptul e cu atît mai semnificativ cu cît, tocmai în vremea de care vorbim, o gravă criză economică prin care trecea Egiptul a putut să reducă simțitor disponibilitățile de grîu destinate Italiei (H. I. Bell, *The economic crisis in Egypt under Nero*, JRS, XXVIII, 1938, pp. 1—8). În aceste condiții, poate că nu-i lipsită de temei inducția că livrările de grîne moesice au fost prilejuite tocmai de criza egipteană, ceea ce, abia dacă trebuie s-o mai spun, constituie un argument nou și prețios în sprijinul tezei după care strămutarea celor o sută de mii de transdanubieni s-ar fi petrecut înainte și independent de campania sarmatică a lui Aelianus, începută în anul 62.

Deosebit de importante de cunoscut ar fi pentru noi condițiile precise făcute „tributarilor“, învoielile pe baza cărora au fost rînduiți să muncească pămîntul. Fost-au cumva împărțiți proprietarilor, așa cum știm că s-a procedat mai târziu în numeroase cazuri? Fost-au mai degrabă așezați pe ogoare obștești, în condiția juridică a unor coloni și cu obligația de a ceda statului o parte din roade?⁷⁶ Amîndouă presupunerile sînt permise, dar mai plauzibilă ni se pare cea din urmă ipoteză. În acest caz, împreună cu Aelius Catus (despre a cărui activitate știm prea puțin pentru a vorbi de ea în cunoștință de cauză), Plautius Aelianus are a fi socotit printre promotorii unei politici de frontieră a cărei însemnătate greu ar putea fi exagerată; care, începînd din secolul al II-lea și într-o măsură tot mai mare, avea să deschidă popoarelor în migrație porțile imperiului, schimbînd din temelii condițiile tradiționale ale agriculturii, grăbind sfîrșitul lumii sclavagiste și contribuind la instaurarea orînduirii feudale.

⁷⁶ Eumen., *Paneg. Const. Caes. dictus*, 9: „Nunc uidimus et uidemus totis porticibus ciuitatum sedere captiua agmina barbarorum... atque hos omnes prouincialibus uestris ad obsequium distributos, donec ad destinatos sibi cultus solitudinum ducerentur“ (și mai departe în același capitol: „arat ergo nunc mihi Chamaeus et Frisius, et ille uagus, ille deprædator exercitio squalidus operatur“). Cf. Zosim., II, 22: διαλείμας τοὺς ἀρχαλοῦς ταῖς πόλεσι și Cod. Theodos., V, 4, 3 Haenel: „Scyras, barbarorum nationem... imperio nostro subegimus. Ideoque damus omnibus copiam ex prædicta gente hominum agros proprios frequentandi“. Asupra chestiunii, în general, vezi Fustel de Coulanges, *Recherches sur quelques problèmes d'histoire*, Paris, 1885, pp. 43—53.

76. În termeni tehnici, operația se chema „collocare in solo“, iar barbarii astfel „așezați“ erau ținuți „partem fructuum pro solo dare“ (Cod. Just., XI, 48, 8,1). Faptul de a fi fost deplasați în masă — cu regii, femeile și copiii lor — nu constituie, de altă parte, așa cum credea Pârvan, o dovadă că primirea în imperiu a transdanubienilor ar fi avut loc prin bună învoială. Strămutări asemănătoare sînt atestate în mai multe rînduri, și cu deosebire în secolul al III-lea, la sfîrșitul luptelor ce aveau să merite împăratului Claudiu al II-lea supranumele de „Goticul“. „Multi naufragio perierunt — citim în această privință într-o biografie a lui — plerique capti reges, captæ diuersarum gentium nobiles feminae, impletis barbaris seruis Scythicisque cultoribus prouinciæ; factus limitis barbari colonus ex Gotho; nec ulla fuit regio quæ Gothum seruum triumphali quodam seruitio non haberet“ (Treb. Pollio, *Claudius*, 9. Cf. Zosim., I, 46; Eutrop., IX, 25 și, mai ales, A. m. m. Marcell., XIX, 11, 6 (din zilele lui Constantin): „Principem exorabant in ueniam obsecrantes... parati intra spatia orbis Romani, si id placuerit, terras suscipere longe discretas, ut diuturno otio inuoluti et quietem colentes, tributariorum onera sustinerent et nomen“).

E timpul să trecem în revistă și celelalte realizări ale lui Aelianus la Dunărea-de-jos, amintite de inscripția comemorativă. În primul rând, reprimarea intențiilor agresive ale sarmaților (*motum orientem Sarmatarum*), în împrejurări asupra cărora nu ni se dau multe amănunte, dar pe care le putem măcar data. Într-adevăr, o indicație strecurată în treacăt de redactorul elogiolui — precizarea că operația plină de succes ar fi fost săvârșită... „*quamvis parte(m) magna(m) exercitus ad expeditionem in Armeniam misisset*”⁷⁷ (cu toate că o bună parte a propriei oștiri fusese trimisă să ajute la luptele din Armenia) — ne permite să afirmăm că expediția împotriva călăreților stepei⁷⁸ trebuie să fi avut loc în vara anului 62, când, din garnizoana obișnuită a Moesiei, de trei legiuni, una, a V-a Macedoneană, se găsea de mai multe luni în Orient, cu misiunea de a întări forțele angajate în conflictul cu parții⁷⁹. La dispoziția lui Aelianus rămâneau dar două legiuni — a VIII-a Augusta⁸⁰ și a

⁷⁷ R. 14—15.

⁷⁸ Cf. Florus, II, 29, 20: „*Sarmatae patentibus campis inequitant... nihil praeter niues pruinasque et siluas habent. Tanta barbaria est ut nec intelligent pacem*”. Asupra desfășurării evenimentelor, vezi A. Alföldi, CAH, XI (1936), p. 85 și L. Schmidt, *Die Ostgermanen*, München, 1941, p. 93 (care le datează larg din anii 63—66).

⁷⁹ Relatînd pregătirile lui Caesennius Paetus cu prilejul luptelor din Armenia, în anul 62, Tacit menționează și legiunea a V-a, „*quae recens e Moesis excita erat* (Ann., XV 6). Pînă la un timp, se credea că aluzia din elogiolui lui Aelianus ar privi trimiterea în Răsărit a legiunii a IV-a Scythica (astfel, B. Filow, *Die Legionen der Provinz Moesia*, p. 21, și chiar Dessau, *Gesch. d. röm. Kaiserzeit*, II, 1, p. 211, n. 3). Potrivit punctului său de vedere, Pârvan, *Histria IV*, p. 569, antedatează și această mișcare de trupe, situînd-o „foarte bine” în 52—53. Cum a arătat însă Ritterling, în RE, XII, col. 1559 și 1574 (cf. și 1255), legiunea a IV-a n-a fost în realitate chemată să dea ajutor forțelor angajate în campania din Armenia, ci pare să fi fost cantonată în Syria, la dispoziția guvernatorului Ummidius Quadratus, probabil începînd din 56—57. Cf. Fr. Cumont, *Études syriennes*, Paris, 1917, p. 159 și urm.; Stein, *Die Legaten von Moesien*, p. 30 și n. 3.

⁸⁰ În Moesia, după toate probabilitățile, din anul 45 (K. Vivell, *Chronologische Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Claudius*, Diss. Heidelberg, 1911, p. 27 și urm., 31 și urm.; Ritterling, *art. cit.*, col. 1647—1648). Onorată de Nero cu epitetul *bis Augusta*, poate tocmai în urma operațiilor conduse de Aelianus împotriva sarmaților (Ritterling, *art. cit.*, col. 1650; Passerini, în De Ruggiero, *Diz. epigrafico*, IV, col. 563).

VII-a Claudia ⁸¹ — și cu aceste efective reduse se mîndrește el de a fi înăbușit în germen amenințarea, probabil surprinzînd pe inamic și obligîndu-l la unele aranjamente a căror înșirare ocupă în inscripție nu mai puțin de șase rînduri. „A adus regi, pînă atunci necunoscuți ori dușmani poporului roman, pe malul Dunării, pe care-l păzea, spre a-i pune să se închine steagurilor romane; a trimis înapoi regilor bastarnilor și roxolanilor pe fiii lor prinși ori luați înapoi de la dușmanii lor, iar regilor dacilor pe frații lor; de la unii dintre dînșii a luat în schimb ostatici: *ignotos ante aut inferos po(pulo) R(omano) reges signa Romana adoratos in ripam, quam tuebatur, perduxit. Regibus Bastarnorum et Roxolanorum filios Dacorum fratres captos aut hostibus ereptos remisit; ab aliquis eorum opsides accepit*”⁸². Lăsăm anume la o parte ultimele cuvinte ale paragrafului, susceptibile de înțelesuri diferite și interpretate în chip discutabil de Pârvan și de continuatorii săi. Ne mulțumim să subliniem interesul neobișnuit al aluziei la luptele din Armenia, mulțumită căreia avem puțința să fixăm nu numai data operațiilor întreprinse împotriva sarmaților, dar — fapt care singur ar fi trebuit să pună capăt controversei — data misiunii lui Aelianus, care, dacă în 62 se găsea încă în Moesia, nu putuse firește pleca de acolo în 53, așa cum nici o clipă n-a încetat să susțină Pârvan ⁸³. Despre caracterul campaniei, autorul *Geticelor* se exprimă cu mai multă cumpănire. „Teatrul operațiilor — observă el — e în Basarabia și cel mult în Moldova de Miazăzi. Întreaga orientare a acțiunii lui Aelianus e spre Nord-Est. De lupte propriu-zise e foarte puțin vorba. E vorba mai ales de o demonstrație pe malul stîng al Dunării de Jos”⁸⁴.

Cu totul altfel își reprezintă lucrurile Patsch, după care sarmații ar fi atacat pe roxolani, pe bastarni și pe daci, luîndu-le ostatici și

⁸¹ Adusă din Dalmația în anul 58 — 59 (Ritterling, RE, XII, col. 1255), probabil în locul legiunii a IV-a Scythica, mutată în Syria în 56—57. Cf. Ritterling, *art. cit.*, col. 1619 și, mai sus, n. 79. Altfel, Filow, *op. cit.*, pp. 19, 21.

⁸² R. 16—21 (traducerea lui Pârvan).

⁸³ Afară de memoriul *Histria IV*, în mai multe rînduri citat, vezi „Ausonia”, X, 1921, p. 194; *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, p. 84; *Getica*, p. 103; *Dacia*, pp. 152, 170, 173.

⁸⁴ *Getica*, p. 103.

obligându-i pe această cale să li se asocieze. La rîndu-i, Plautius Aelianus ar fi înfrînt pe năvălitori, redînd libertatea prizonierilor la care se face aluzie în inscripție și răsturnînd oarecum sistemul de alianțe ⁸⁵.

În realitate, așa cum nimic nu ne îndreptățește să credem că isprăvile înșirate în elogiul de la Ponte Lucano s-ar referi la o unică acțiune de război, nimic nu dovedește că atacul „sarmaților“ (pornit, cu multă probabilitate, dinspre est, din stepele nord-pontice ⁸⁶) ar fi vizat în primul rînd pe roxolani, pe bastarni și pe daci. Pentru orice critic neprevenit, cuvintele *motum orientem Sarmatarum compressit* nu se pot referi decît la înăbușirea de romani a unei amenințări care punea în primejdie hotarele Moesiei. Potrivit acestei interpretări, prin *Sarmatae* avem a înțelege *roxolani*, pe care izvoarele contemporane nu-i deosebesc de sarmați în sensul larg al cuvîntului ⁸⁷. Cît privește mijloacele de care se va fi servit Aelianus pentru a-și atinge țelul, evident, ele trebuie să fi fost în primul rînd de ordin militar, cum ne lasă s-o înțelegem textul, cînd vorbește de efectivele lui reduse, fără a exclude însă negocierile diplomatice, la capătul cărora capii mai multor seminții din raza de acțiune a guvernatorului se lasă convinși să lege cu romanii relații de bună vecinătate, poate de supunere formală, în cadrul unei ceremonii

⁸⁵ *Beiträge*, V, 1, p. 165: „Eine sarmatische Invasion hatte die Roxolanen, Bastarnen und Daker hart getroffen, wobei sich aber Teile dieser Völker dem Angreifer anschlossen, die sich auch später dem Reiche gegenüber feindlich verhielten. Plautius Silvanus kam den Bedrängten zu Hilfe, schlug die Sarmaten und deren Verbündete, deren Fürstlichkeiten abgefangen wurden. Es erfolgte ein feierlicher Friedensschluss... unter Rückgabe der von den Sarmaten gefangenen Königssöhne und brüder an die Roxolanen, Bastarnen und Daker. Der Legat stellte seinerseits seine Gefangenen den sarmatenfreundlichen Teilen dieser Völker zurück, welche aber, wie wohl auch die Sarmaten, nach seiner Auswahl Geiseln stellen mussten“.

⁸⁶ Intrucît, la data guvernării lui Aelianus, iazygii se găseau așezați de o bucată de vreme în cîmpia dintre Dunăre și Tisa (K r e t s c h m e r, RE, I A, col. 2542 și urm.), e greu de înțeles în ce fel ar fi putut lovi pe roxolanii rămași să locuiască în stepele Ucrainei. Un atac „sarmatic“ împotriva acestora nu putea deci porni decît din partea vecinilor lor răsăriteni, alanii, care — înrudiți cu iazygii și roxolanii — se puteau și ei numi „sarmați“ ca aceștia din urmă.

⁸⁷ Tac., *Hist.*, I 79: „Eo audentius Rhoxolani Sarmatica gens priore hieme... Moesiam inruperant“. Cf. însă, în același capitol: „Sarmatae (i. e. Rhoxolani)... uelut uincti caedebantur; ... mirum dictu ut sit omnis Sarmatarum uirtus uelut extra ipsos;... Romanus miles... inermem Sarmatam... fodiebat“.

solemne, faimoasa „adorare a steagurilor“, mai precis a chipului împăratului fixat, după un obicei care începe cu August, pe lemnul fiecărui *signum*, în semn de lealism din partea oștirii⁸⁸. Nu e locul să stăruim asupra înțelesului politic și religios al scenei, deseori descrisă în izvoarele vremii⁸⁹. Nu ne oprim iarăși să facem presupuneri asupra sensului exact al substantivului *fratrum* (în contextul: *Dacorum fratrum captos aut hostibus ereptos remisit*), de cei mai mulți editori corectat în *fratres*⁹⁰. Oricât de interesante, acestea sînt amănunte a căror discuție ne-ar ține prea mult, în paguba altor chestiuni de-o mai mare însemnătate, fie prin răsunetul pe care l-au găsit în istoriografia noastră recentă, fie prin încheierile eronate pe care le-au prilejuit cercetătorilor. Ne referim la rîndurile 21—25 ale inscripției, consacrate, parte, unei aprecieri a operei de consolidare a granițelor, realizată de Aelianus în cursul misiunii lui dunărene, parte unei acțiuni militare — de data aceasta împotriva sciților — întreprinsă departe de postul lui obișnuit, sub zidurile Chersonesului Tauric.

Cuvintele de prețuire a destoiniciei dovedite de Aelianus în raporturile cu vecinii provinciei continuă și încheie perioada pînă aci discutată, a cărei ultimă propoziție sună: *ab aliquis eorum opsides accepit* („de la unii dintre dînșii a luat în schimb ostatici“). În nemijlocită legătură cu ea, citim: *per quem pacem prouinciae*

⁸⁸ Cf. H. Kruse, *Studien zur offiziellen Geltung des Kaiserbildes im römischen Reiche*, Paderborn, 1934, p. 51 și urm.; A. von Premerstein, *Vom Werden und Wesen des Prinzipats*, München, 1937, p. 85 și urm.

⁸⁹ Tac., *Ann.*, XV, 29, descrie ceremonia „închinării“ lui Tiridates înaintea stîndardelor romane și a chipului lui Nero, către aceeași vreme cînd avea loc campania lui Aelianus: „Tum placuit Tiridates ponere apud effigiem Caesaris insigne regium nec nisi manu Neronis resumere... Dein paucis diebus interiectis magna utrimque specie inde eques compositus per turmas et insignibus patriis, hinc agmina legionum stetero fulgentibus aquilis signisque et simulacris deum in modum templi: medio tribunal sedem curulem et sedes effigiem Neronis sustinebant. Ad quam progressus Tiridates, caesis ex more uictimis, sublatum capite diadema imagini subiecit“. Cf. Xiphil. — Dio, LXII, 23, apoi Tac., *Ann.*, XII, 17 și Suet., *Cal.*, 14, 3; *Vitel.*, 2. 4.

⁹⁰ Fr. Vollmer, „Rhein. Mus.“, LIII, 1898, p. 636, apără totuși lecțiunea *fratrum*, înțelegînd cuvîntul ca un echivalent al termenului tehnic *sociorum*. Împărtășind această interpretare, Brandis, RE. IV, col. 1964, vede în epitetul neobișnuit aplicat dacilor dovada că Aelianus ar fi încheiat cu ei un tratat de alianță, trecut sub tăcere de toate celelalte izvoare. În același sens, Klose, *op. cit.*, p. 124 și urm.

et confirmavit et protulit, ceea ce Pârvan traducea : „astfel a statornicit el pacea provinciei și a lărgit hotarele ei”⁹¹ — și comenta : „foarte caracteristic e că tocmai aci (în Basarabia și Moldova de miazăzi) pe unde năvăleau mai des barbarii, Aelianus întinde granițele provinciei”⁹².

Cu alt prilej, revenind asupra expansiunii romane la Dunărea-de-jos, autorul *Geticelor* observă : „elogiul lui Aelianus spune limpede că el a lărgit hotarele provinciei : evident această lărgire nu putea avea loc decât în stînga Dunării. Iar aci, în afară de întinderea indirectă, prin constituirea regatelor geto-sarmatice, clientelare, dintre Olt și Nistru, credem că am putea admite ca probabilă și o lărgire proprie romană a vechii zone anexate de Aelius Catus între Calafat și Giurgiu, prin ridicarea liniei de demarcație — cel puțin în ținutul oltean — pînă la linia T. Severin, Craiova, Slatina”⁹³. În sfîrșit, într-un al treilea pasaj al aceleiași opere și anume în rezumatul francez, condensînd oarecum observații împrăștiate în întreg cuprinsul cărții, Pârvan dădea concluziilor sale o nouă formulare, atribuind lui Aelianus „anexarea a aproape întregii cîmpii muntene și moldovene, de la Severin pînă la Cetatea Albă, pe o mare lărgime, pînă la marile valuri romane din Oltenia, Muntenia, Moldova și Basarabia”⁹⁴. În lumina acestor din urmă susțineri, ne explicăm mai bine noima anumitor afirmații în legătură cu cetatea Tyras, pe care istoricul ne-o înfățișează cînd „luată direct sub ocrotirea romană”, cînd „transformată într-un punct de sprijin roman”⁹⁵. Într-un limbaj mai puțin învăluit, aceasta ar putea însemna „anexiune”, și așa par să fi înțeles spusele învățatului unii elevi ai lui, începînd cu Paul Nicorescu și sfîrșind cu Radu Vulpe⁹⁶.

⁹¹ *Getica*. p. 103. Cf. p. 129.

⁹² *Ibidem*.

⁹³ *Ibidem*, p. 129.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 733; cf. *Dacia*, p. 173.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 103.

⁹⁶ P. Nicorescu, în „Ephem. Dacoromana”, II, 1924, pp. 379 și 413; I d e m, ARMSI, s. III, t. XIX, mem. 16, București, 1937, p. 221. R. V u l p e, *Piroboridava. Considerațiuni archeologice și istorice asupra cetății de la Poiana în Moldova de Jos*, București, 1931, pp. 32—33; *Hist.anc.de la Dobroudja*, p. 123 (de același autor, în același sens, vezi și studiile publicate în „St. Clasice”, II, 1960, p. 342 și „Dacia”, N. S., IV, 1960, p. 324).

Ne grăbim să adăugăm că, dacă astăzi avem motive să punem la îndoială veracitatea interpretării de care ne ocupăm, în momentul cînd scria Pârvan ideea unei pătrunderi romane în stînga Dunării, pînă spre limanul Nistrului, către jumătatea secolului I e.n., era îndeobște admisă de specialiștii autorizați ai acestor probleme, de la Pick ori Minns pînă la Fluss și Werner Schur⁹⁷. Încă în 1932, în cartea-i în mai multe rînduri citată, Patsch găsea plauzibilă ideea unei „alipiri” pe urma căreia Tyras ar fi ajuns să facă parte din Moesia⁹⁸, dacă nu în timpul misiunii lui Aelianus (pe care învățatul vienez o făcea să înceapă în 58 cel mai devreme), în 56 sau 57, cînd însuși Mommsen situa anexiunea⁹⁹. Dintre cercetătorii străini ale căror scrieri ne-au fost accesibile (și cu excepția lui Halkin, de care va fi vorba mai departe), singur Syme respinge ideea unei spori- riri teritoriale a Moesiei sub administrația lui Aelianus, fără să stăruie asupra subiectului, dar lăsînd să se înțeleagă că inscripția de la Tibur nu îndreptățește o asemenea concluzie¹⁰⁰. Chestiunea merită deci o luare aminte specială, și acesta e motivul pentru care ne luăm îngăduința de a spune cîteva cuvinte despre ea, înainte de a trece la încheiere.

Pentru o mai limpede înțelegere a termenilor problemei, să considerăm o dată mai mult rîndurile 21 și 22 ale inscripției, scurtul pasaj reprodus înainte care sună: *per quem (sic!) pacem prouinciae et confirmauit et protulit* și pe care Pârvan îl traducea: „astfel a statornicit el pacea provinciei și a lărgit hotarele ei”. E evident pentru oricine că dificultatea principală a textului e constituită de accepția de dat verbului *proferre*, al cărui complement drept nu-i exprimat și pe care cei mai mulți comentatori îl înțeleg ca și cum construc-

⁹⁷ B. Pick, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands*, I, I, p. 71; E. H. Minns, *Scythians and Greeks*, pp. 447 și 469; M. I. Rostovtzeff, în „Klio”, II, 1902, p. 81 (mai puțin categoric în lucrarea *Iranians and Greeks in South Russia*, p. 117); M. Fluss, RE, XV, col. 2377; W. Schur, *Die Orientpolitik des Kaisers Nero*, p. 88.

⁹⁸ *Beiträge*, V, I, p. 166; cf. V, 2, p. 51.

⁹⁹ CIL, III, p. 148; cf. *Römische Geschichte*, V, p. 285.

¹⁰⁰ JRS, XXIV, 1934, pp. 115—116 și n. 3; CAH, X (1934), p. 807 și n. 1. În schimb, afirmația că Tyrasul ar fi fost anexat în anul 57 se regăsește în lucrarea lui S. J. De Laet, *Portorium*, p. 210, ca și în articolul lui M. Hoffman din RE, XXI, col. 37 și urm.

ția ar fi: *protulit prouinciam* sau: *protulit fines prouinciae* ¹⁰¹. Împotriva acestui mod de a interpreta rîndurile în discuție pledează, înainte de toate, indicațiile redactorului inscripției, după ale cărui spuse hotarul Moesiei ar fi fost, în timpul „legației” lui Aelianus, malul Dunării, acea *ripa quam tuebatur*, unde, la sfîrșitul războiului cu sarmații, au fost aduși să se închine steagurilor „regii înainte ostili sau necunoscuți poporului roman” ¹⁰²; în al doilea rînd, repetarea copulei *et*, care arată limpede că ideea de extensiune exprimată de verbul *proferre* se asocia în gîndul celui ce scria — ca ideea de întărire exprimată de verbul *confirmare* — cu ideea păcii pe care sfortările guvernatorului izbutiseră s-o facă să domnească în provincie. Cele două verbe *confirmavit* și *protulit* au, prin urmare, același complement: *pacem prouinciae*, și aceasta vrea să spună că, prin măsurile a căror înșirare umple rîndurile 13—21 și din care ultima amintită e luarea de ostatici de la neamurile socotite primejdioase ¹⁰³, pacea instaurată de Aelianus în Moesia a fost extinsă și la regiunile înconjurătoare ¹⁰⁴.

A extinde însă pacea nu înseamnă „a muta din loc fruntariile” ¹⁰⁵. „Cel mult ar putea însemna „a o face să dureze, să se prelungească”,

¹⁰¹ Pentru discuția ce urmează, cf. Halkin, *art. cit.* p. 147 și urm.

¹⁰² R. 16—17; mai sus, pp. 311—313.

¹⁰³ Interpretarea propusă în text presupune emendarea inacceptabilului *per quem* al inscripției în *per quos* (scil. *opsides*), așa cum de mai bine de un secol a propus Henzen într-un articol din AICA, XXXI, 1859, p. 22, n.2. Comentatorii, în frunte cu M o m s e n, *Röm. Geschichte*, V, p. 198, n. 1, preferă îndeobște lecțiunea lui Orelli *per quae*, înțelegînd *per quae res*, cu alte cuvinte toate isprăvile lui Aelianus înșirate în rîndurile precedente. Împotriva acestei conjeturi se poate obiecta, așa cum face Halkin, că în bună limbă latină pentru a exprima noțiunea de mijloc, de intermediar, prepoziția *per* se întrebuintează cu numele de persoane, nu și de lucruri, a căror construcție obișnuită e ablativul (R i e m a n n - E r n o u t, *Syntaxe latine*, Paris, 1927, § 76, p. 164). La aceasta se adaugă și considerația că, din punct de vedere paleografic, înlocuirea masculinului plural prin masculinul singular e mai firească decît prin neutrul plural.

¹⁰⁴ Bineînțeles, pentru vremea avută în vedere de redactorul elogiului, anii imediat următori războiului. A postula o statornicire a păcii dincolo de această limită ar fi să cădem în greșeala combătută mai departe.

¹⁰⁵ Cum observă cu drept cuvînt Halkin, o asemenea hotărîre nici nu depindea de Aelianus: singur împăratul avea în chip obișnuit inițiativa anexărilor de teritorii și aceasta explică pentru ce, în inscripția sa memorială, August putea spune despre sine, vorbind la persoana I-a: „*protulit uae fines Illyrici ad ripam fluminis Danui*” (*Res gestae*.. 30,1 Gagé)

așa cum încearcă să ne încredințeze, cu ajutorul unei argumentări mai mult ingenioase decât convingătoare, Léon Halkin, după care, în limba primelor veacuri ale imperiului *proferre* ar fi avut, pe lângă sensul curent, care e cel local-spațial, un sens figurat, temporal, putînd exprima, în funcție de context, cînd ideea unei întîrzieri, cînd pe aceea a unei prelungiri. În inscripția lui Aelianus, *proferre pacem* n-ar însemna dar „a extinde pacea” (în spațiu), ci „a o face să dureze” (în timp), ceea ce revine a spune că guvernatorul Moesiei, dacă n-a lărgit—cum s-a crezut prea multă vreme—hotarele provinciei, a știut cel puțin să-i asigure o pace netulburată¹⁰⁶.

Această interpretare nu ni se pare plauzibilă, oricîtă dreptate ar avea Halkin să releve alunecarea de sens pe care o ilustrează cu numeroase exemple. Întreaga-i demonstrație rămîne fără obiect, dacă ne transpunem în condițiile redactorului documentului, care, scriind în zilele lui Vespasian — mai precis între 74 și 79 e.n.¹⁰⁷ — și cunoscînd stările de lucruri din Moesia, nu putea, de bună seamă, vorbi de o statornicire a păcii pe acele meleaguri, știind — așa cum se știa de toți la Roma — că în iarna 67—68, scurt timp după evenimentele de care ne-am ocupat, roxolanii măcelăriseră două cohorte și că, în primele luni ale anului 69, guvernatorul M. Aponius Saturninus avusese de respins o nouă invazie a călăreților stepei¹⁰⁸. Nu e locul să ne oprim asupra evenimentelor militare din anul „celor patru împărați”. E un fapt îndeobște cunoscut că împrejurările interne n-au rămas fără urmări asupra relațiilor exterioare ale imperiului și că, în ce privește hotarul Dunării, izvoarele ni-l arată în mai multe rînduri călcat de daci¹⁰⁹ și de sarmați¹¹⁰. În luptele împotriva acestora avea să cadă, încercînd să reziste atacului îndreptat împotriva unei tabere de iarnă, urmașul lui Saturni-

¹⁰⁶ Halkin, *art. cit.*, p. 148 și urm.

¹⁰⁷ 74 e anul celui de-al doilea consulat al lui Aelianus, amintit în r. 36—37 ale epitafului (Degrași, *Fasti consolari*, p. 21); 79 e anul morții lui Vespasian, care, în momentul redactării inscripției apare încă în viață (r. 29—30 și 36—37).

¹⁰⁸ Tac., *Hist.*, I, 79. Pentru cronologie, vezi Patzsch, *Beiträge*, V, 1, p. 168 și urm.

¹⁰⁹ Tac., *Hist.*, III, 46.

¹¹⁰ Jos. Flav., *B. J.*, VII, 89—91; cf. Tac., *Hist.*, IV, 54.

nus la administrația Moesiei, de curînd numitul C. Fonteius Agrippa¹¹¹.

Dacă, în aceste condiții, de instaurarea unei păci „prelungite“ în părțile Dunării-de-jos nu se poate vorbi fără a cădea în exagerare, dacă înțelesul de dat propoziției în care s-a văzut dovada expansiunii romane în stînga fluviului, către jumătatea secolului I al erei noastre, în realitate nu implică decît pacificarea vremelnică a ținuturilor învecinate, ne putem întreba de unde a venit îndemnul de a se da documentului epigrafic o interpretare pe care singură litera textului e departe de a o îndreptăți? Fără să căutăm explicația atitudinii altor învățați, ni se pare evident că, în cazul lui Părvan, ceea ce-l va fi determinat să se oprească la încheierile cunoscute trebuie să fi fost existența „valurilor“ — oltean, muntean, moldovean și basarabean de sud — a căror cronologie nu-i apărea limpede și pe care credea a le putea pune în legătură cu activitatea generalului lui Nero¹¹². Asupra acestor „valuri“ se întîmplă însă să dispunem astăzi de informații suplimentare, a căror primă consecință e de a pune data construirii lor într-o epocă sensibil mai tîrzie decît vremea căreia le atribuia autorul *Geticelor*. Ca să începem cu Brazda lui Novac, „valul“ ce taie Oltenia și Muntenia de la Ostrovul Corbului, în Mehedinți, pînă la Brăila, și care în apropiere de Costești se încrucișează cu așa-zisul „Troian“ muntean (*limes Transalutani*), e semnificativ că ultimul cercetător care l-a studiat a fost adus de considerații a căror seriozitate nu va scăpa nimănui să-l dateze din secolul al IV-lea, mai precis din zilele lui Constantin cel Mare ¹¹³. Cum s-a relevat cu dreptate, nu avem în sudul Brazdei lui Novac nici o urmă arheologică databilă din secolul I e.n., cu care să se poată dovedi așezarea în stînga Dunării a elementului roman, cuceritor. Cine a construit — cu ce efortări, nu e greu de închipuit — impunătoarea întăritură trebuie să fi cucerit și stăpînit întreg malul stîng al Dunării, cu o fișie importantă din cîmpia munteană. O asemenea situație nu se prezintă însă înainte de împăra-

¹¹¹ Stein. *Die Legaten von Moesien*, pp. 32—33.

¹¹² Aceași neîntemeiată presupunere la G. Cantacuzino, RHSE, V, 1928, p. 65 și G. H. Stefan, în „Dacia“, V—VI, 1935—1936, pp. 347—348.

¹¹³ D. Tudor, *Oltenia romană*², București, 1958, p. 201 și urm. și 207; aceleași în RIR, X, 1940, pp. 216—225; R. Vulpe, BIAB, XVI, 1950, pp. 89—98.

ții secolului al IV-lea și spre aceeași epocă ne duce și împrejurarea că, la încrucișarea pomenită a „Brazdei” cu „Troianul”, cea dintii îl taie pe cel de-al doilea, ceea ce înseamnă că „valul” e mai nou decât *limes*-ul, construit, cum se admite astăzi îndeobște, de Septimius Severus¹¹⁴.

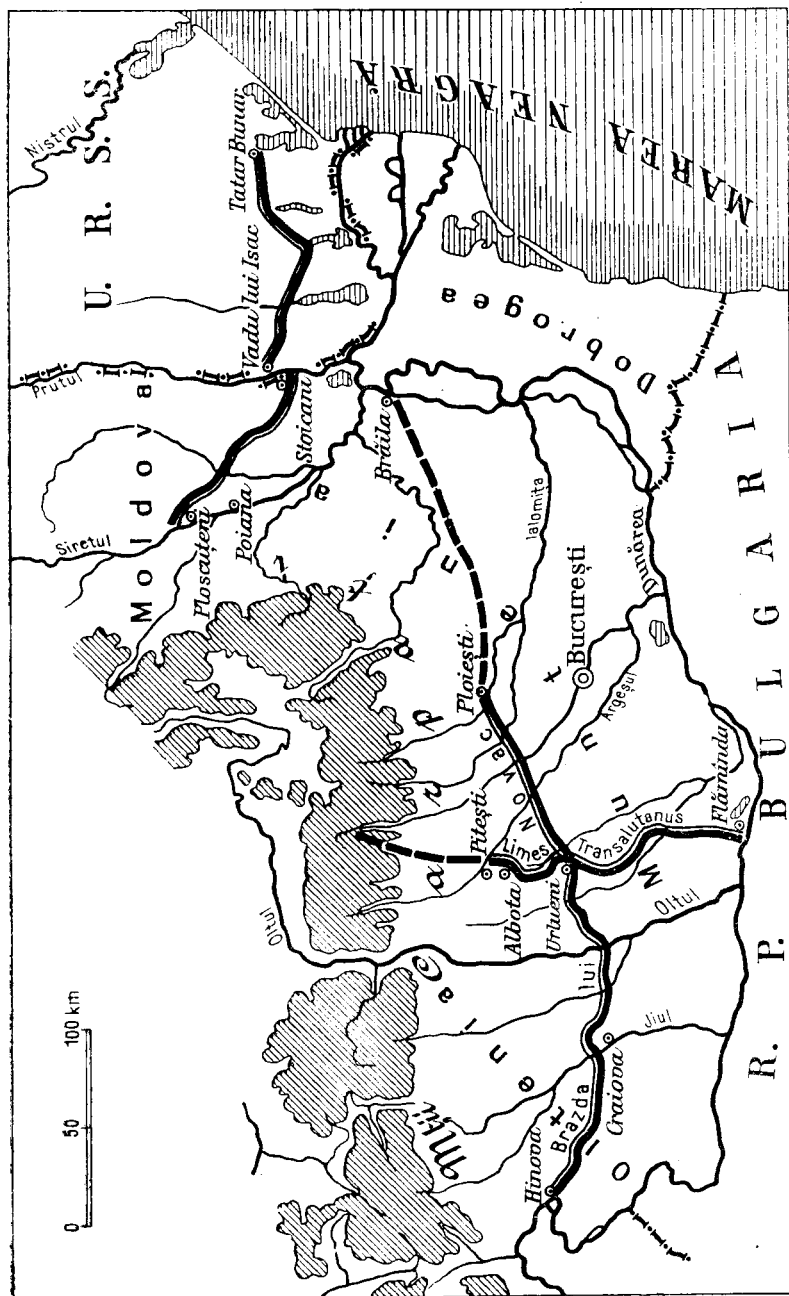
Încă și mai puțin temei se poate pune pe afirmația că „valul” din Moldova de sud, între Ploscuțeni pe Siret și Stoicani pe Prut, ar fi avut vreo legătură cu activitatea militară a lui Aelianus. Am citat în această privință părerea lui Pârvan, care venea să completeze o mai veche teză a istoricului, presupunerea că rolul strategic atribuit întăriturii de romani ar fi fost să apere calea de comunicație dintre Dobrogea și Transilvania, de-a lungul Siretului, prin pasul Oituz¹¹⁵. Plauzibilă în sine și, pînă la un punct, coroborată de importanța crescîndă a drumului în chestiune după cucerirea Daciei și instalarea romanilor în nordul Mării Negre, în cursul secolului al II-lea¹¹⁶, ipoteza după care rostul „valului” ar fi fost să întărească apărarea teritoriilor anexate de Aelianus împotriva unui atac pornit din Moldova se spulberă în fața constatării că, ținînd seamă de așezarea șanțului, „valul” trebuie să fi slujit la apărarea împotriva unui inamic venit din Muntenia¹¹⁷. În aceste condiții, e evident că el n-a putut fi opera unui general roman și că, dacă în secolul al II-lea prezența unei garnizoane romane în imediata lui apropiere,

¹¹⁴ V. Christescu, în „Istros”, I, 1934, pp. 73—80, și *Istoria militară a Daciei romane*, București, 1937, pp. 124—125. Cf. D. Tudor, *Oltenia romană*², p. 210.

¹¹⁵ *Castrul de la Poiana și drumul roman prin Moldova de Jos*, ARMSI, XXXVI, pp. 93—130. Înaintea lui Pârvan, aceeași părere fusese exprimată de C. Schuchhardt, AEM, IX, 1885, p. 228. Pentru ulterioare descoperiri în interesantă așezare, vezi R. și E. C. Vulpe, în „Dacia”, III/IV, 1927—1932, pp. 253—351, apoi R. Vulpe, SCIV, I, 1950, pp. 47—52; II, 1951, pp. 177—216; III, 1952, pp. 191—209; „Dacia”, N. S., I, 1957, pp. 143—164.

¹¹⁶ Mai departe, p. 332, n. 124.

¹¹⁷ Semnalată încă din 1885 de Schuchhardt (*art. cit.*, p. 202 și urm.), relevată într-o vreme mai nouă de C. Uhlig („*Præhist. Ztschrift*”, XIX, 1928, p. 224), această particularitate de construcție a fost din nou verificată de R. Vulpe în cursul unei explorări ale cărei rezultate au fost publicate în SCIV, I, 1950, fasc. 2, pp. 163—174. De același, vezi acum și *Le vallum de la Moldavie inférieure et le „mur” d’Athanasie*, S—Gravenhage, 1957, p. 11 și urm.

2. Valurile de apărare din Muntenia și Moldova de Sud

în castrul de la Poiana¹¹⁸, e și explicabilă și firească, la jumătatea secolului I, înaintea cuceririi Daciei, ea nu putea avea aceeași însemnătate, nici aceeași menire ¹¹⁹.

Tot o descoperire recentă ne permite să scurtăm discuția privitoare la „cucerirea” de către Aelianus a cetății Tyras. Multă vreme admisă, pe baza unui pretins sincronism între adoptarea de colonia milesiană a erei romane și activitatea războinică desfășurată de personajul nostru împotriva sarmaților, această expansiune teritorială, care ar fi împins hotarul Moesiei pînă la limanul Nistrului, apare astăzi imaginară în lumina precizărilor oferite de papi-rusul Hunt, după ale cărui arătări, între 105 și 108 e.n., soldați

¹¹⁸ R. 63 al papirusului latin editat de A. S. Hunt sub titlul: *Register of a Cohort in Moesia*, în *Raccolta di Studi in onore di Giacomo Lombroso*, Milano, 1925, p. 265 și urm. (= G. C a n t a c u z i n o, RHSE, V, 1928, pp. 39—74), reeditat în vremea din urmă de R. O. F i n k., JRS, XLVIII, 1958, p. 107 și urm. (= R. V u l p e, în St. Clasică, II, 1960, pp. 338—340). Împotriva localizării Piroboridavei la Poiana — pe temeiul indicațiilor lui Ptolemeu, III, 10,8 — propusă încă din 1931 de R. Vulpe (mai sus, n. 96), n-au lipsit obiecțiile, începînd cu E. P o l a s c h e k, RE, XX, col. 1723, continuînd cu B. M i t r e a, SCIV, VII, 1957, p. 177 urm. și sfîrșind cu R. S y m e, JRS, XLIX, 1959, p. 31 („the identification of Piroboridava with Poiana is attractive in the present state of knowledge, but might be not correct”); vezi însă, în sprijinul ei, observațiile judicioase ale lui A l e x. V u l p e în „St. Clasică”, VI, 1964, pp. 233—246.

¹¹⁹ Datele problemei sînt pe cale de a se schimba radical, în urma încercării lui R. O. Fink (citată în nota precedentă) de a atribui papirusului Hunt o altă dată decît cea a primului editor. Dacă, așa cum susține învățatul american, documentul datează din toamna anului 99, consecința directă a acestei descoperiri ar fi că o parte din cîmpia munteană împreună cu sudul Moldovei ar fi fost încorporate Moesiei la sfîrșitul războaielor dintre Domitian și Decebal. Această sugestie a fost îmbrățișată cu căldură de R. Vulpe și dezvoltată în mai multe studii recente („St. Clasică”, II, 1960, pp. 337—353; „Dacia”, IV, 1960, pp. 309—332; ibidem, V, 1961, pp. 365—393), în care adoptînd fără restricție concluziile lecturilor lui Fink, apără ideea anexării teritoriilor în chestiune înainte de cucerirea Daciei și chiar de venirea la tron a lui Traian. Din păcate, noua datare a documentului e departe de a fi atît de sigură cum socoate învățatul coleg: ea a fost combătută cu vigoare, în paginile aceleiași reviste unde a apărut studiul lui Fink, de R. Syme, care, folosind propriile citiri ale papirologului american, dar interpretîndu-le în chip diferit, ajunge la concluzia că Herennius Saturninus și Fabius Iustus, pomeniți în r. 43 și 61, — „patently governors and contemporaneous, of the two Moesian provinces” — ne obligă să atribuim pridiului o dată între 105 și 108 e.n.: „either just before the outbreak of the Second war or soon after the annexation of Dacia” (JRS, XLIX, 1959 pp. 26—33, mai ales

romani din *cohors I Hispanorum Veterana*, cu reședința în Moesia¹²⁰, se găseau în garnizoană la Tyras (*Tyrae in praesidio*), dincolo de granițele imperiului, de vreme ce documentul subliniază că misiunea pe care o îndeplineau se săvârșea *extra prouinciam*¹²¹. Dacă însă sub Traian — la câțiva ani după cucerirea Daciei — Tyras nu făcea încă parte din Moesia, e inutil să supunem unei analize amă-

28 și urm. În același sens, cu și mai mare hotărîre, vezi acum și J. F. Gilliam, după care documentul în discuție ar fi din septembrie 105: *The Moesian Pridianum*, în *Hommage à Albert Grenier*, Bruxelles, 1962, II, p. 749 urm.). Cît vorbim de Poiana și de sistemul ei de apărare, nu e poate inutil să semnalăm că V. Christescu comite o confuzie atunci cînd, referindu-se la tezaurul de denari romani publicat de Ec. Vulpe în volumul omagial *In memoria lui V. Părvan*, București, 1934, p. 126 și urm., afirmă că ar fi fost descoperit „sub val“, înțelegînd valul Stoicani-Ploscuțeni (*Istoria militară a Daciei romane*, p. 161, n. 1); în realitate, comoara în chestiune a fost găsită *sub valul de apărare al stațiunii*, ceea ce face ca — oricare ar fi data acestei din urmă lucrări — importanța tezaurului monetar pentru datarea valului Stoicani-Ploscuțeni să fie nulă.

¹²⁰ Adoptarea de locuitorii din Tyras a erei romane pare să fi avut loc în 56—57 (CIL, III, 781, cu comentariul lui Mommsen, p. 148). În acest an, după o părere mai veche a lui Borghesi, împărtășită și de Dessau (CIL, XIV, p. 394), s-ar fi desfășurat expediția lui Aelianus împotriva sarmaților, întreprinsă, cum se știe, cu forțe reduse prin trimiterea în Armenia a unei „mari părți“ din armata permanentă a Moesiei. Această din urmă aluzie era în mod obișnuit interpretată ca privind strămutarea în Orient a legiunii a IV-a Scythica, a cărei prezență în Syria e atestată în jurul aceluiași ani, de unde îndemnul de a se vedea în campania victorioasă a personajului nostru prilejul cînd Tyras a devenit romană. Cum a dovedit însă pentru întia oară Henzen, într-un articol din 1859 ale cărui concluzii au fost acceptate de Mommsen în „adaosurile“ la volumul III din CIL, p. 1010, legiunea avută în vedere de redactorul epitafului lui Aelianus nu poate fi decît a V-a Macedoneană, trimisă să întărească trupele lui Caesennius Paeus în 62, *terminus post quem* al campaniei împotriva sarmaților (mai sus, p. 310 și n. 79). În aceste condiții, faimosul sincronism dintre anexiunea subsecventă acestei campanii și adoptarea erei romane dispăre. Mai mult, rămîne îndoielnic dacă ultimul eveniment se va fi petrecut în timpul misiunii lui Aelianus, care a venit la administrația Moesiei în 56—57, cel mai de vreme. Cum, de altă parte, de o extindere a autorității romane asupra Tyrasului nu se vorbește în vreun document înainte de secolul al II-lea, schimbarea de eră din anii 56/57 trebuie explicată altfel, poate, cum s-a sugerat de curînd, prin acordarea din partea cîrmuirii romane a unor importante înlesniri fiscale (E. Diehl, s. v. *Tyras*, RE, VII A, col. 1861). Asupra scrisorii împăraților Septimius Severus și Caracalla, prin care se reinnoiește tiranilor scutirea de taxe de import și export, vezi E. von Stern, în *Hermes*, L, 1915, pp. 172—174, și, mai de curînd, S. J. De Laet, *Portorium*, p. 209 și urm.

¹²¹ CIL, XVI, 44, Fink, *art. cit.*, p. 111.

nunțite opiniile contrare exprimate în această privință ¹²², fie pe baza sincronismului pomenit, fie pe presupunerea că, la fel ca „valul” Ploscuțeni—Stoicani, „valul” care începe la Vadul lui Isac și sfârșește în malul vestic al limanului de la Conduc ar fi avut menirea de a acoperi fișia de teritoriu anexată de Aelianus în nordul gurilor Dunării ¹²³.

O asemenea anexiune a avut probabil loc în secolul al II-lea (când anume, e mai greu de spus, în starea actuală a informațiilor noastre). Oricare ar fi adevărul în această privință, el nu exclude posibilitatea ca detașamente militare mai mult sau mai puțin numeroase să-și fi făcut apariția în cetatea „liberă” cu mult înainte, fie în apărarea unor interese economice ¹²⁴, fie pentru susținerea unei acți-

¹²² R. 59 al ediției citate înainte, p. 320, n. 118. — După publicarea primei ediții a acestei cărți, noua ediție a papyrusului Hunt, îngrijită de Fink (mai sus, n. 118) a repus în discuție, împreună cu alte elemente controversate ale documentului, conținutul r. 57, unde primul editor citea: *Tyras in praesidio* și unde — nu fără a sublinia anevoița descifrării — papirologul american crede a recunoaște: *Kasrae* (i. e. *Kas<t>rae*) *in praesidio*. Evident, o soluție certă apare anevoioasă, dar dacă starea desperată a papyrusului nu îngăduie în acest loc o citire convingătoare, mi se pare inutilă încercarea de a înlocui un toponim cunoscut și plauzibil printr-un altul, nu numai nesigur dar și greu de identificat. În această îndoială, și așteptând clarificările ce nu vor întârzia probabil în legătură și cu alte implicații ale lecturilor lui Fink (cf., mai sus, n. 119, trimitere la discuția preluată de datarea documentului), prefer să păstrez în continuare textul stabilit de Hunt, care, de altă parte, nu prezintă decât unul din argumentele ce se pot invoca împotriva tezei că orașul de la gura Nistrului ar fi fost încorporat în imperiu, dacă nu chiar de Aelianus, oricum în zilele lui Nero.

¹²³ Pârvan, *Getica*, p. 733; Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, p. 161 și urm.; Cantacuzino, *art. cit.*, pp. 70—71. În mod cu totul surprinzător, vechea greșală se regăsește la cel mai recent biograf al lui Aelianus, M. Hoffman, *RE*, XXI, col. 38—38. În schimb, trebuie relevată opinia lui R. Vulpe, într-un articol recent, potrivit căreia „valul” basarabean ar fi fost construit nu în zilele lui Nero, ci în secolul al IV-lea e.n. (BIAB, XVI, 1950, pp. 89—98).

¹²⁴ În starea prezentă a informației, prezența unor trupe romane la Tyras, în ultimul an al domniei lui Traian, e dovedită de un document epigrafic publicat de P. Nicorescu, *ARMSI*, s. II, t. XXVI, pp. 501—510 (cf. și *ARMSI*, s. III, t. XIX, mem. 16). În aceeași ordine de idei, nu se poate însă trece cu vederea existența importanteii căi de comunicație care, îndată după cucerirea Daciei — prin Porolissum și pasul Oituz, apoi pe valea Trotușului spre Dunărea pe care o atinge la Gherghina — lega Aquincum cu Tyras (H. Kiepert, *Formae orbis antiqui*, XVII, Beibl., p. 4 și n. 39; Patsch, *Beiträge*, V, 1, p. 130; E. M. Panaitescu, *Le grandi strade romane in*

uni diplomatice care, din zilele lui August pînă în secolul al III-lea, n-a încetat să urmărească cu o susținută atenție desfășurarea evenimentelor din regiunea nordică a Mării Negre¹²⁵. Momentele de căpetenie ale acestei acțiuni — de loc dezinteresate, dacă ne gîndim la masivele importuri de grîne și materii prime pe care imperiul și le asigura în condițiile cele mai avantajoase¹²⁶ — se situează în timpul domniilor lui Claudiu și Nero, cînd îmbracă forma unor intervenții armate, o dată pentru a pune capăt luptelor pentru coroană din Regatul Bosporan¹²⁷, a doua oară pentru a da ajutor cetății Chersones, pe punctul de a fi cucerită de sciți. Această din urmă manifestare de forță pare să fi avut loc în ultimii ani ai misiunii lui Aelianus, și la ea se face aluzie în elogiul tiburtin într-o frază particular de incorectă din punctul de vedere al limbii, al cărei sens e că guvernatorul Moesiei a constrîns pe regele sciților să ridice asediul Chersonesului, cetate așezată dincolo de riul Borysthene: „*Scytharum quoque regem a Cherronensi (sic!), quae est ultra Borus-tenen (sic), opsidione summoto*“ (înțelege: *summouit*)¹²⁸.

În ce va fi constat ajutorul dat de Aelianus cetății grecești la strîmtoare, inscripția nu ne-o spune, și e inutil să căutăm s-o stabi-

Romania, Roma, 1938, fig. 7; E. Gren, *Kleinasien u. der Ostbalkan i. d. wirtschaftl. Entwicklung d. röm. Kaiserzeit*, p. 37; R. Vulpe în *Volumul omagial Giurescu*, București, 1944, pp. 551—559). Construit probabil în scopuri militare, drumul trebuie să fi servit și schimburilor comerciale, dacă nu uităm că la Tyras se întîlnea cu altă importantă arteră de comunicație a imperiului, aceea care — de-a lungul țărmului vestic al Mării Negre — unea cetățile grecești de la Byzanț pînă la Olbia. Asupra acestei din urmă căi, activă încă în secolul al III-lea, știri noi ne-au fost oferite de fragmentul de scut „cu etape“ descoperit la Doura-Europos și publicat de Fr. Cumont în „*Syria*“, VI, 1925, pp. 1—15. Cf. Rostovtzeff, *Skythien u. der Bosporus*, I, p. 70, n. 1; R. Uhdén, în „*Hermes*“, LXVII, 1932, p. 117 și urm.

¹²⁵ O tratare de ansamblu a politicii romane în regiunile situate pe țărmul de nord al Mării Negre, către începutul erei noastre, la E. S. Golubțova, *Rimska politika v Severnom Pricernomorie*, Moskva, 1950 și *Severnoe Pricernomorie i Rim na rubeze nasejery*, Moskva, 1951.

¹²⁶ Rostovtzeff, *Storia economica e sociale dell'Impero romano*, p. 178 și urm.

¹²⁷ Mai sus, p. 295 și n. 30.

¹²⁸ R. 23—24, cu observațiile lui Halikín, *art. cit.*, p. 145 și urm.

lim¹²⁹. Adevărată campanie terestră sau simplă negociere sprijinită pe o demonstrație a flotei, important în ochii istoricului e faptul că, în ultimii ani ai domniei lui Nero, prestigiul Romei era destul de mare în ochii sciților taurici pentru ca intervenția guvernatorului Moesiei să-i abată de la o expediție începută¹³⁰. Informații suplimentare, oferite de o pagină din Flavius Josephus, pun în lumină acest aspect al situației în preajma anului 66 e.n., când, după spusa istoricului evreu, trei mii de legionari și patruzeci de corăbii de război ar fi fost de ajuns pentru a garanta siguranța comunicațiilor și liniștea cetăților de pe coastă¹³¹. Textul e departe de a fi explicit și exactitatea datelor pe care le oferă a fost și ea pusă la îndoială¹³². S-a relevat îndeosebi faptul că distribuția trupelor de-a lungul frontierelor celor mai primejduite, așa cum e înfățișată în pasajul în chestiune — un discurs al regelui Agrippa — corespunde situației imperiului sub Vespasian, când scria Josephus, mai curînd decît aceleia sub Nero, când se presupune a fi fost rostit discursul¹³³. Chestiunea prezintă însă puțină importanță, cîtă vreme

¹²⁹ Se cuvine totuși reținută ipoteza lui Latișev după care dedicația chersonesită în cinstea unui necunoscut răsplătit — între alte servicii — pentru meritul de a fi îndeplinit o misiune pe lângă guvernatorul Moesiei: *προσβέουσιντι ποτὶ τὸν τῶς Μοισίας ἀγεμόνα*, ar fi fost săpată cu prilejul cererii de ajutor adresate lui Aelianus, atunci cînd atacul scit asupra Chersonesului începuse sau se înfățișa ca iminent (BCH, IX, p. 274; cf. IPE, I² 420, r. 10, cu comentariul editorului). Relatarea evenimentelor la Schurr, *Die Orientpolitik des Kaisers Nero*, pp. 88—89, care crede a putea data campania împotriva sarmaților din 57, iar despresurarea Chersonesului din 63, e în parte ipotetică, în parte inexactă. Mai prudentă, expunerea lui Dessau, *Gesch. d. röm. Kaiserzeit*, II, p. 211. Pentru informațiile oferite de monede, lăsînd să se presupună o imixtiune romană directă în administrarea Regatului Bosporan, vezi Minns, *Scythians and Greeks*, pp. 522—523, și mai ales J. G. C. Anderson, CAH, X, pp. 775—776.

¹³⁰ În acest sens, cf. observațiile lui Mommsen, „Sitzber. Akad. Berlin,“ XLIII, 1903, p. 821.

¹³¹ B. J., II, 366 și urm.: *τί χρη λέγειν Ἠνιόχους τε καὶ Κόλχους καὶ τὸ τῶν Ταύρων φύλον, Βοσπορανοὺς τε καὶ τὰ περίοικα τοῦ Πόντου καὶ τῆς Μαϊώτιδος ἔθνη; παρ' οἷς πρὶν μὲν οὐδ' οἰκεῖος ἐγγινώσκετο δεσπότης, νῦν δὲ τρισχιλίοις ὀπλίταις ὑποτάσσεται, καὶ τεσσαράκοντα ναὺς μακρὰν τὴν πρὶν ἅπλωτον καὶ ἀγρίαν εἰρηνέουσι θάλασσαν...*

¹³² Cf. C. Wachsmuth, *Zwei Kapitel aus der Bevölkerungsstatistik der alten Welt*, în „Klio“, III, 1903, p. 272.

¹³³ Ritterling, RE, XII, col. 1261—1262, Cf. J. G. C. Anderson, CAH, X, p. 776.

ceea ce trebuie să ne rețină atenția nu e numărul ostașilor sau al vaselor implicate în acțiunea de supraveghere a coastei nordice a Pontului Euxin, ci luarea aminte arătată de romani unor regiuni ale căror legături cu Moesia și, mai ales, cu Asia Mică abia dacă mai au nevoie să fie subliniate ¹³⁴. Semnificativ, din acest punct de vedere, e faptul că tocmai în anii „legației“ lui Aelianus anexarea de guvernul imperial a Pontului Polemoniac și a Armeniei Mici pregătea încercuirea bazinului pontic, grăbind momentul când Marea Neagră avea să devină, în înțelesul riguros al cuvîntului, un lac roman ¹³⁵. Dacă afirmațiile lui Suetoniu merită crezare, ambițiile lui Nero nu s-ar fi mărginit de altminteri la Orientul Apropiat ¹³⁶. Dincolo de pozițiile obținute pe litoralul nordic și sud-estic al Pontului Euxin, împăratul ar fi pus la cale o expediție împotriva alanilor, al cărei obiectiv era forțarea așa-numitelor *Caspiae portae* — trecătoarea Darial de astăzi, în Caucazul central¹³⁷. O dată instalați în aceste părți, romanii ar fi avut în mîinile lor nu numai cheia unicei căi de infiltrație a iberilor și sarmaților în direcția Armeniei, dar, lucru cu deosebire important, controlul unuia din drumurile de comerț cele mai active ale lumii vechi, acel care, pornind din porturile nordice ale Asiei Mici, de-a lungul văilor

¹³⁴ Pe lângă lucrările lui Rostovtzeff citate înainte, vezi, de același, *Pontus, Bithynia and the Bosporus*, ABSA, XXII, 1916—1918, pp. 1—22, și mai ales, Gren, *Kleinasien u. d. Ostabalkan...*, p. 37 și urm.

¹³⁵ Cf. V. Chapot, *La frontière du Nord de la Galatie et les koina du Pont*, în *Anatolian Studies presented to Sir W. M. Ramsay*, Manchester, 1923, p. 95 urm.; Fr. Cumont, *L'annexion du Pont Polémoniaque et de la Petite Arménie*, *ibidem* p. 112 și urm.

¹³⁶ În general, asupra politicii orientale a lui Nero, vezi cartea în mai multe rînduri citată a lui Schur, *Die Orientpolitik des Kaisers Nero*, care dezvoltă idei enunțate de E. Kornemann în „Janus“, I, 1921, p. 55 și urm.; tot de Schur, articolul polemic *Zur neronischer Orientpolitik* în „Klio“, XX, 1925/1926, pp. 215—22, apoi E. M. Sanford, în „Harvard Studies in Class. Philology“, XLVIII, 1937, p. 75 și urm. și I. M. Andriani, în „Voprosi Istorii“, fasc. 7, 1946, pp. 66—74.

¹³⁷ Suet., *Nero*, 19,2: „parabat et ad Caspiae portas expeditionem, conscripta ex Italicis senum pedum tironibus nova legione, quam Magni Alexandri phalanga appellabat“ (cf. Tac., *Hist.*, I 6: „claustra Caspiarum“). Și Suetoniu și Tacit comit greșeala de a atribui pregătirilor lui Nero un obiectiv situat departe de cel real, al cărui nume exact, după Pliniu, era „Caucasiae portae“: *Neronis principis comminatio ad Caspiae portas tendere dicebatur, cum peteret illas quae per Hiberiam in Sarmatas tendunt, uix ullo propter oppositas montes aditu ad Cas-*

rîurilor Phasis și Cyros, asigura relațiile terestre ale imperiului cu India și China, la adăpost de incursiunile prădalnice ale parților ¹³⁸.

Urmărirea vicisitudinilor prin care era sortit să treacă acest proiect, în liniile-i esențiale realizat de Vespasian ¹³⁹, depășește cadrul acestui studiu. Consacrat activității unui guvernator al Moesiei dintr-o vreme cînd în jurul acestei provincii se întretaie interese economice și militare de o amploare rareori atinsă în trecutul ei milenar, el își va fi atins scopul dacă a izbutit să risipească unele nedumeriri în legătură cu politica dunăreană a Romei la sfîrșitul dinastiei Julio-Claudice.

pium mare" (N. h., VI, 13, 40). Riguros vorbind, *Caspiae portae* era numele trecătorii Derbent, între Media și Parthyene (A. Hermann, RE, X, col. 2272; cf. XI, col. 61 și urm.). Asupra întregii chestiuni, vezi Mommsen, *Röm. Geschichte*, V, pp. 393—394; Anderson, CAH, X, pp. 777—778, în sfîrșit, Schur, *Die Orientpolitik des Kaisers Nero*, p. 63 și urm., care crede că greșeala e de partea lui Pliniu și că expediția ar fi fost pregătită pentru stăpînirea pasului Derbent.

¹³⁸ Plin., N. h., VI, 17, 52: „*adicit idem* (scil. M. T. Varro) *Pompei ductu exploratum in Bactros septem diebus ex India perueniri ad Bactrum flumen quod in Oxum influat, et ex eo per Caspium in Cyrum subuectos, et V non amplius dierum terreno itinere ad Phasim in Pontum Indicas posse deuehi merces*“. Cf. W. W. Tarn, *La civilisation hellénistique*, p. 222; M. P. Charlesworth, *Les routes et le trafic commercial dans l'Empire romain* (trad. Blumberg-Grimal), Paris 1938, p. 116 și urm. În starea actuală a informației noastre, mai anevoie de controlat sînt știrile în legătură cu drumul de caravane ce ocolea Marea Caspică prin ținutul aorsilor, stabiliți în bucla fluviului Ural. Despre aceștia, Strabo, *Geogr.*, XI, 5, 8 afirmă că țineau în mîinile lor întreg comerțul dintre India și orașele de pe țărmul de nord al Mării Negre, acumulînd bogății considerabile (οὗ δὲ ἄνω Ἀορσοὶ... σχεδόν τι τῆς Κασπίων παραλίας τῆς πλείστης ἦρχον, ὥστε καὶ ἐνεπορεύοντο καμήλοις τὸν Ἰνδικὸν φόρτον καὶ τὸν Βαβυλωνίων, παρὰ τε Ἀρμενίων καὶ Μήδων διαδεχόμενοι ἐχρυσόφορον δὲ διὰ τὴν ἐμπορίαν). Punctul final al acestei căi comerciale pare să fi fost Olbia (Von Stern, în „Hermes“, L, 1915, p. 166), dar însemnătatea ei și proveniența mătăsii care constituia elementul cel mai important al fructuosului trafic sînt felurit apreciate de cercetători. Cf. bogata literatură citată la Gren, *Kleinasien u. d. Ostbalkan*, p. 86. n. 107, și, dintr-un punct de vedere mai special, Marie-Thérèse Schmitter, RA, XIII, 1939 (I), pp. 73—102, ale cărei concluzii, întemeiate pe un amănunțit examen tehnologic, pun la îndoială anterioritatea — în materie de țesături de lux — a Chinei față de Orientul Apropiat.

¹³⁹ OGI, 379 (= IGR, III, 133). Cf. Mommsen, CIL, III, p. 974, la nr. 6051; V. Chapot, *La frontière de l'Euphrate de Pompée à la conquête arabe*, Paris, 1906, p. 369; E. Tăubler, în „Klio“, IX, 1909, p. 14 și urm., în special p. 21.